

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Qərbi Avropada Siyasi Populizmin İqtisadi Fəsadları”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Mahmudov Paşa Allahverdi oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

“__” _____ 20__-ci il

“Qərbi Avropada Siyasi Populizmin İqtisadi Fəsadları”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401_“İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 804

Magistrant
Mahmudov Paşa Allahverdi oğlu

Elmi rəhbər
t.ü.f.d., b/m. Eyyubov Anar
Kürdoğlu S.A.A.

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Nəcəfov Kəmalə Akif qızı

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Mahmudov Paşa Allahverdi oğlu and içirəm ki, “Qərbi Avropada Siyasi Populizmin İqtisadi Fəsadları” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AVROPA BİRLİYİNDƏ SİYASİ POPULİZMİN İQTİSADİ SƏBƏBLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: 1990-cı ildən sonra Avropada artan sağçı populizmin sosial və iqtisadi səbəbləri araşdırıldıqda, 1980-ci ildən bəri kapitalist istehsal üsulunun davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə ortaya atılan neoliberal iqtisadi siyasətlərin səbəb olduğu yoxsulluq və gəlir bərabərsizliyi kimi mənfi təsirlərlə sosial seqreqasiya meyli olduğu müşahidə olunmaqdadır. Sağ populizm siyasi çıxışlarında neoliberal iqtisadi siyasətə qarşı ifadələr yer alsada, böhran dövründə neoliberal siyasətlərin təbii nəticəsi olaraq ortaya çıxır.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın məqsədi sağ populizm və neoliberalizm arasındakı əlaqə, neoliberal iqtisadi siyasətlərin səbəb olduğu yoxsulluq və gəlir bərabərsizliyinin sağ populizm yolu ilə siyasi sahəyə gətirildiyi ən görkəmli nümunələrdən olan bəzi Avropa ölkələrinin Avropa Birliyinin gələcəyini təhdid altında saxlama məsələsinin araşdırılmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat çərçivəsində deduktiv əvəzinə induktiv metoddan istifadə edilmişdir. Başqa sözlə, tədqiqat mövzusu ilə bağlı müəyyən fərziyyələr ortaya qoymaq və sonradan əldə edilən məlumatlar vasitəsilə bu fərziyyələrin doğruluğunu yoxlamaq əvəzinə məlumatların toplanması ilə eyni vaxtda fərziyyələrin inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyada müxtəlif xarici və tanınmış tədqiqatlardan, kitablardan, elmi jurnal məqalələrindən və rəsmi saytlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Pandemiya dönməsi ilə bağlı olaraq, araştırmada internet tədqiqatına daha çox üstünlük verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Bu tədqiqat hal-hazırkı beynəlxalq arenada aktual və haqqında Azərbaycanda geniş araşdırmalar aparılmamış mövzu olması baxımından ədəbiyyat genişləndirilməsində rol oynayacağını düşünülməkdədir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat beynəlxalq münasibətlər və iqtisadi beynəlxalq münasibətlər sahəsi araşdırmaçlarına yaxın gələcək təsəvvürləri yaratmaq baxımında yararlı ola bilər.

Açar sözlər: Populizm, Avropa Birliyi, Birlkdə iqtisadi geriləmə

ECONOMIC CAUSES OF POLITICAL POPULISM IN THE EUROPEAN UNION

SUMMARY

The actuality of the subject: When examining the social and economic causes of right-wing populism in Europe after 1990, the tendency to social segregation with negative effects such as poverty and income inequality caused by neoliberal economic policies introduced since 1980 to ensure the sustainability of the capitalist mode of production being done. Although right-wing populism's political rhetoric is anti-neoliberal, it is a natural consequence of neoliberal policies in times of crisis.

Purpose and tasks of the research: The aim of this study is to examine the relationship between right populism and neoliberalism, poverty and income inequality caused by neoliberal economic policies, and the threat to the future of the European Union by some European countries, one of the most prominent examples of right populism.

Used research methods: Inductive method was used instead of deductive method in the research. In other words, instead of making certain assumptions about the research topic and verifying the accuracy of these assumptions through the data obtained later, the focus was on developing hypotheses at the same time as data collection.

The information base of the research: The dissertation uses various foreign and well-known researches, books, scientific journal articles and official sites.

Restriction of the research: Limitations of the study: Due to the pandemic period, internet research has become more preferred in research.

The novelty and practical results of investigation: This research is considered to be relevant in the current international arena and will play a role in the expansion of the literature in terms of being a topic that has not been extensively researched in Azerbaijan.

Scientific-practical significance of results: Research can be useful for researchers in the field of international relations and economic international relations in order to create a vision for the near future.

Keywords: *Populism, European Union, Economic decline in the Union*

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
------------	---

I FƏSİL. SİYASİ POPULİZM VƏ AVROPADA TƏZAHÜR

FORMALARI.....	11
1.1. Siyasi populizmin nəzəri aspektləri.....	11
1.2. Qloballaşma və siyasi populizmin yeni yüksəlişi.....	19
1.3. Avropada siyasi populizmin genişlənməsi (XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəlləri).....	24

II FƏSİL. SİYASİ POPULİZM AVROPA BİRLİYİNİN İQTİSADI

PROBLEMLƏRİ KONTEKSTİNDƏ.....	30
2.1. Avropa Birliyində iqtisadi geriləmənin səbəbləri.....	30
2.2. Avrozonada sisteminin struktur problemləri və populizm.....	36
2.3. Populizm və Avropada İnteqrasiya və Əməkdaşlıq problemləri. Brexit.....	42

III FƏSİL. AVROPA BİRLİYİNDƏ İQTİSADI PROBLEMLƏR-POPULİST QƏRARLAR- İQTİSADI FƏSADLAR ZƏNCİRİ.....

3.1. İqtisadi siyasət və populist ideologiyalar	49
3.2. Miqrasiya problemi: populizm və sosial-iqtisadi çarəsizliyin vəhdəti.....	55
3.3. İqtisadi geriləmə və populizm – AB-da sosial aqressiyanın mənbəyi kimi.....	62

NƏTİCƏ.....	67
-------------	----

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	69
---------------------------------	----

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI.....	81
--------------------------	----

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Avropa siyasəti indi artan nisbətdə irqçi, immiqrant əleyhinə və populist mübahisələrin səhnəsidir. Bu diskursları qəbul edən tərəflərin Avropanın müxtəlif ölkələrində inkişaf etdikləri müşahidə olunur. Üstəlik, bu tərəflərin bir-biri ilə iş birliyində hərəkət etdiklərinin şahidi olunmaqdadır. Brexit referendumu və ABŞ-da (ABŞ) oxşar ifadələr istifadə edən Donald Trampın prezident seçkilərində qalib gəlməsi ilə Böyük Britaniyanın Avropa Birliyindən (AB) çıxması qərarı bu partiyaların motivasiyasını daha da artırmışdır. Əsas ortaq xüsusiyyətlərindən biri ölkələrinin AB-dən ayrılmasını müdafiə etmək olan bu partiyalar, Avropa Parlamentində (AP) bir siyasi qrup yaratmağı bacarmışdılar. Bu partiyalar 2008- ci il maliyyə böhranından sonra Avropada yaşanan maliyyə problemlərindən istifadə edərək xalq arasında nüfuz qazanmağa yönəlmiş ritorika ilə bəzi ölkələrdə iqtidar olmağı bacarmışdır. Bu partiyaların nüfuz dairəsini ildən ilə daha da artırdığı müşahidə olunmuşdur. Birlikdə son illərdə müşahidə olunan iqtisadi geriləmə də bu prosesin xalqın iradəsi ilə genişləndiyini sübut etməkdədir. Avropa Birliyinin bu mövzuda siyasətinin kifayət etməməsi ayrı- ayrı xalqlar arasında daha daxilə yönəlmiş həll variantlarının işlənməsi tələbini doğurmuşdur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bu dissertasiya işində müasir populizmin dünya siyasəti arenasında etdiyi dəyişikliklər və bu tendensiyanın Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadiyyatları baxımından təsir mexanizmləri öyrənilir. 2016- ci ildən etibarən artan populizm marağının öyrənilməsi gələcəkdə bu siyasi görüşün mənfi təsirlərinə hazırlıqlı olmanın və bu təsirlərin qarşısının alınması mövzusunda əsas meyardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi populizm anlayışı ilə yaxından tanış olmaq, xüsusi ilə onun son zamanlardakı artım tempi və iqtisadi təsirlərini öyrənməkdir. Eyni zamanda tədqiqatda daha coğrafi dar çərçivədə populizmin iqtisadi təsirləri araşdırılmış, bu baxımdan Avropa Birliyi ölkələrində populist iqtisadi gedişləri və bütün bunların gələcək perspektivdə birliyin varlığına təsirlərinin araşdırılması əsas məqsədlərdəndir. Bu məqsədlərə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməklə nail olunur:

- Populizmin məzmununu açmaq, onun əsas şərtlərini və inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- Siyasi populizmin konseptual çərçivəsini aydınlaşdırmaq;
- Subyektlərin və obyektlərin lazımi təsnifatını, forma və metodlarını və siyasi populizmin iqtisadi təsirlərinin zəruri təsnifatını işləyib hazırlamaq;
- İqtisadi populizmin Avropa Birliyində təsir perspektivlərini müəyyən edərək gələcək iqtisadi gedışlər barədə məlumatlar vermək.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Dissertasiya işinin obyektini dünya arenasında populizmdən təsirlənərək iqtisadi və siyasi gedışlərində qeyri-sabitlikləri ilə gündəmə gələn dünya, xüsusi ilə Avropa Birliyi ölkələridir. Tədqiqatın predmeti isə uzun əslərdir dünya tarixində çalxantılı dövəmlərin memarı kimi özünə yer etmiş populizm anlayışının müasir gündəmdə yenidən canlanan iqtisadi təsirlədir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində müxtəlif tədqiqat metodları analiz, sintez və eyni zamanda induksiya metodlarından istifadə edilmişdir. İnduksiyanın əsasını müşahidə və eksperiment nəticəsində əldə edilən nəticələr təşkil edir. Bu tədqiqat işində keyfiyyət və kəmiyyət metodlarından istifadə edilmiş və eyni zamanda, birincil və ikincil ədəbiyyat siyahısından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyada qloballaşan proseslər şəraitində populizm konsepsiyasının inkişafının nəzəri əsasları nəzərdən keçirilir. Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji bazası yerli və xarici alimlərin , müasir Qərb politoloqlarının, iqtisadçıların informasiya-analitik agentliklərinin materialları, dünyada və xüsusiylə Avropa Birliyi ölkələrində populist cərəyanların araşdırmalarından, eləcə də Avropa Birliyi və BVF.unun və digər rəsmi internet statistikalarında yer almış metodiki xarakterli məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Aparılmış tədqiqatda əsas məhdudiyyət informasiya bazalarına giriş əldə etmə çətinlikləri olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Əldə edilmiş nəticələrin elmi yeniliyi siyasi populizmin müasir dalğasının Avropa Birliyində son zamanlarda müşahidə olunan iqtisadi gerilik və bu iqtisadi problemlər kontekstində birliyə qarşı yaranmış inam

azlığına təsirlərindən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu xüsusiyyətlər haqqında əsas nəzəri müddəalar işlənib hazırlanmış və formalaşdırılmışdır. Bundan başqa, populizmin gələcək dünya siyasi və iqtisadi arenasına təsir perspektivlərinə baxışlar işlənib hazırlanmışdır. Xüsusilə, tədqiqat zamanı aşağıdakı elmi nəticə əldə edilmişdir:

- Siyasi populizmin müasir dalğasının sonuncu dəfə ötən əsrin 30-cu illərində gördüyümüz və dünya üçün faciəli nəticələr doğurmuş populizm dalğası qədər təsirli ola bilər;
- Siyasi populizmin hakim olduğu ölkələrdə əsasən iqtisadi qeyri-sabitlik sonrası ritorikaların dəyişdirilməsi nəticəsində populist partiya və siyasətçilər söz sahibi statusunu ala bilirlər;
- Siyasi populizmin hakim olduğu ölkələr qloballaşmanın iqtisadi tərəflərinə xüsusiylə qarşı olmaları nəzərə çarpır;
- Avropa Birliyi ölkələrində iqtisadi populizmin təsiri birliyin sabitliyi üçün böyük təhdid doğurmaqdadır;
- Populizm dalğasının geniş vüsət alması nəinki Avropada bütün dünyada geniş maliyyə böhranlarına səbəb ola bilər;
- Ölkələr daxilində populist çıxışlarının qarşısının alınması üçün mütamadi olaraq əhali arasında ölkənin maliyyə durumu haqqında maarifləndirmələr aparılmalı, ölkə əhalisində iqtisadi və siyasi inanım yaradılmasına diqqət edilməlidir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əldə edilən nəticələr gələcək araşdırmaçıların Avropa Birliyi və Avrozonada haqqındakı düşüncələrini formalaşdırmağa kömək edə bilər.

I FƏSİL. SİYASİ POPULİZM VƏ AVROPADA TƏZAHÜR FORMALARI

1.1. Siyasi populizmin nəzəri aspektləri

Populizm mövzusu çağdaş siyasi təcrübədə getdikcə daha çox nəzərə cəlb edilir və əhəmiyyət kəsb edir. Populizm yeni bir anlayış deyil. 19-cu əsrdə demokratikləşmə prosesi ilə birlikdə ortaya çıxmış və o zamanla xarakterləri və formaları demokratiyanın bir parçası olaraq dəyərləndirilmişdir, çünki onun ideoloji əsasını demokratikləşmə dövründə xalq suverenliyini həyata keçirən iki əsas varlıq - millət və xalq təşkil edir (Edward Weber, 2015, p.1). Hal-hazırda populizm üçün parlaq bir dövrdəyik və bu anlayış, ümumiyyətlə siyasətin təbiətinə təsir göstərir.

Populizm, siyasi proqram və ya hərəkət kimi, həqiqi bir elita və ya quruluşla ziddiyyət təşkil edərək sadə insanları müdafiə edir və qalib olduğunu iddia edir. Populizm, ümumiyyətlə, sol və sağ elementləri birləşdirir, böyük biznes və maliyyə maraqlarına qarşı çıxır, eyni zamanda qurulmuş sosialist və işçi partiyalarına qarşı düşmənçilik edir (Encyclopaedia Britannica, 2010, p.1530).

Populizm termini həm demokratik, həm də avtoritar hərəkətləri təyin edə bilər. Populizm ümumiyyətlə siyasi təmsilçiliyi və xalqla onların lideri və ya hökuməti arasındakı əlaqədə vasitəçilik edən hər şeyi tənqid edir. Ən demokratik şəkildə populizm inqilabdan çox islahat yolu ilə adi vətəndaşların maraqlarını qorumağa və gücünü maksimuma çatdırmağa çalışır.

Çağdaş anlayışda populizm ən çox avtoritar bir siyasət forması ilə əlaqələndirilir. Populist siyasət, bu tərifdən sonra, öz gücünü möhkəmləndirmək üçün xalqın iradəsinə müraciət edən və təcəssüm etdirdiyini iddia edən xarizmatik bir lider ətrafında dolaşır (<https://publicseminar.org/essays/make-rome-great-again/>). Siyasətin bu fərdiləşdirilmiş formasında siyasi partiyalar əhəmiyyətini itirirlər və seçkilər xalqın fərqli siyasi düşüncülərini əks etdirmək əvəzinə liderin səlahiyyətlərini təsdiqləməyə xidmət edir. Avtoritar populizmin bəzi formaları

həddindən artıq millətçilik, irqçilik, sui-qəsd və marjinal qrupların günahkarlığı ilə xarakterizə olunu, bunların hər biri liderin gücünü möhkəmləndirməyə, ictimaiyyətin diqqətini liderin uğursuzluqlarından yayındırmağa xidmət edir. 20-ci əsrin ikinci yarısında populizm Juan Perón, Getúlio Vargas və Hugo Chávez kimi Latin Amerikası liderlərinin siyasi üslubu və proqramı ilə təsbit edildi. 21-ci əsrin əvvəllərində isə Türkiyə, Polşa və Macarıstanda populist rejimlər meydana gəldi (<https://www.britannica.com/topic/populism>).

Akademiklər arasında populizmin tərifinin müəyyən olması çətinlər yaratmışdır. Bu qismən ona görədir ki, populizm müxtəlif dövrlərdə fərqli şəkildə təzahür etmişdir. Hal-hazırda ən çox bilinən iddiaları sağ partiyalar, liderlər və hərəkatlar olsa da, solçulardan da populistlər ola bilər.

(<https://www.abc.net.au/news/2019-02-06/populism-what-is-it-why-does-it-have-such-a-bad-reputation/10781814>).

Konsepsiyanı ideologiya, üslub və ya strategiya kimi təsnif etmək barədə akademik mübahisələr var. Ancaq bu mübahisələrdə tədqiqatçılar populizmin iki əsas prinsipi olduğunda həmfikirdirlər:

- sadə insanlar adından danışdığını iddia etməlidir
- bu sadə insanlar siyasi üstünlüklərini yerinə yetirmələrini dayandıran elit bir quruma qarşı çıxmalıdırlar.

Bu iki əsas prinsip fərqli populist partiyalar, liderlər və hərəkatlarla müxtəlif yollarla birləşdirilir. Məsələn, solçu populistlərin “xalq” və “elita” konsepsiyaları ümumiyyətlə sosial-iqtisadi şikayətlər ətrafında birləşir, sağçı populistlərin bu qruplar haqqında təsəvvürləri ümumiyyətlə immiqrasiya kimi sosial-mədəni məsələlərə yönəldirilir.

“Xalq” və “elita” ifadələrinin qeyri-müəyyənliyi xalq mərkəzçiliyi və anti-elitizmin əsas prinsipləri deməkdir və çox fərqli məqsədlər üçün istifadə edilə bilər (Luke March, 2017, p. 34).

Buna görə populizm ilk növbədə xalqın mənafeyinə - ümumi iradəyə sahib olan bircins aktyor kimi - elitaların maraqlarına qarşı çıxmaq deməkdir (<https://amc.sas.upenn.edu/cas-mudde-populism-twenty-first-century>). Bu maraqlar

toqquşması əsasında elita sadə insanlarla maraqlanmadığına, sadə insanların ehtiyacları barədə heç bir fikrinin olmadığına və ya aktiv şəkildə xəyanət etdiyinə görə tənqid olunur. Populizmin ilk elementi olan elita ilə xalq arasındakı antaqonist münasibət bu səbəbdən anti-elitizmlə bir çox ümumi cəhətlərə malikdir.

Xalq anlayışı, işçi sinfinə, millətə və ya bir etnik qrupa aid edilə bilər. Cəmiyyətin qalan hissəsi ilə müqayisədə imtiyazlı və güclü bir mövqeyə sahib olan bütün qruplar potensial olaraq elita ola bilər. Bu, həm iqtisadi elita ilə həm də mədəni elita ola bilər. Fəqət qurulmuş demokratiyalarda, açıq şəkildə ən çox populyar bir şəkildə hücumə məruz qalan siyasi elitadır, çünki İsveçrə kimi birbaşa demokratiyalarda belə - qərarların çoxunu xalqla məsləhətləşmədən həll edirlər. Bu, bizi populizmin ikinci əsas elementinə aparır.

Populizm liberal demokratiyanın bütün elementlərini tənqid etdiyi halda, xalqla siyasi güc arasında daha birbaşa, şəffaf və sadə əlaqələri dəstəkləyir. Populist dünyagörüşündə dövlətdəki güclər nisbəti xalqın lehinə dəyişdirilməlidir. Birbaşa demokratiyanın tətbiqi və ya genişləndirilməsi üçün təşkilati islahatlar bu hədəfə çatmağın mümkün yollarından biri ola bilər. Bununla yanaşı, xalqın gücünü artırmaq üçün daha çox avtoritar variantlar var, məsələn, "volontel general" ın plebisiter hökmdarı və sözçüsü kimi çıxış edən bir siyasi lider qurmaq (András Körösenyi, 2017, p.1). Buna görə populizm mahiyyət etibarilə nə demokratik, nə də qeyri-demokratikdir.

Bəzi ölkələrdə populist nümayəndəlik dini xüsusiyyətlər alır, bəzilərinə isə daha dünyəvi və millətçi; bəzilərinə cümhuriyyətçi vətənpərvərlik dilindən istifadə edir, bəzilərinə yerli, nativizm (Nadia Urbinati, 2019, p. 17).

Keçmişdə bəzi populist təcrübələr köklü kollektiv aqrar ənənələrin modernizasiyaya, qərbləşməyə və sənayeləşməyə müqavimət göstərmə cəhdlərindən qaynaqlandığı halda, digərləri kiçik miqyaslı sahibkarlığı qiymətləndirən populyar mədəniyyət idealını özündə cəmləşdirirdi. Keçmiş və indiki populizmlərin müxtəlifliyi fəvqəladədir və Latın Amerikasında doğru ola bilən şey mütləq Avropada və ya ABŞ-da doğru deyil; Şimali və Qərbi Avropada gerçək olan şey, köhnə qitənin Şərq və ya Cənub bölgələrində tətbiq oluna bilməz

(Cristóbal Rovira Kaltwasser, 2011, p. 13).

Populizmin əhəmiyyəti onun aydın və fərqli bir fikirdə göstərilməsindən asılı deyil. Bu, ümumiləşdirmələrdən qaçan, lakin insanların və cəmiyyətin həyatlarını, düşüncələrini dəyişdirməyə qadir olan bir hərəkətdir. London İqtisadiyyat Məktəbində 1967-ci ildə keçirilən konfransdakı alimlərin “qlobal populizm” in fənlərarası analizləri ilə göstərdikləri kimi, populizm yaşadığımız siyasi dünyanın bir hissəsidir (Frank A. Stengel, 2019, p. 18).

Populizmin öyrənilməsinin ilk mərhələlərində alimlər bunu modernləşmə proseslərinə (predemokratik və postkolonial cəmiyyətlərdə) və demokratik cəmiyyətlərdə nümayəndəli hökumətin çətin çevrilməsinə qarşı bir reaksiya kimi müəyyənləşdirdilər. Populizm termini 19-cu əsrin ikinci yarısında əvvəlcə Rusiyada (narodnicestvo), sonra da ABŞ-da (Xalq Partiyası) ortaya çıxdı, bunlar sırasıyla bir aqrar toplum cəmiyyətini idealizə edən bir fikri baxışı və etik bir siyasi hərəkəti təsvir edirdilər (<https://theconversation.com/history-of-russian-populism-provides-important-lessons-for-today-67476>). Rusiyada ilk populist səs çıxarklənmməmiş kəndlilərin ideal bir icmasını xəyal edən aydınların səsi, ABŞ-da isə konstitusiyaya adı altında hakim elitalarla yarışan vətəndaşların səsi idi. Sonuncusu, özünü bir partiya sistemi və hökumət daxilində xalqın əsl təmsilçisi kimi təqdim edən bir siyasi hərəkət olaraq ilk populizm nümunəsidir (Nadia Urbinati, 2019, s. 6). Partiyanın bir çox tələbi daha sonra qanun və ya konstitusiyaya dəyişikliyi (məsələn, mütərəqqi vergi sistemi) kimi qəbul edildi. Populyar təşəbbüslər və referendumlar yolu ilə birbaşa demokratiya tələbi də ABŞ-ın bir sıra əyalətlərində reallığa çevrilir.

Yenə də ABŞ-da və Kanadada populizm rejim dəyişikliyini yaratmadı, əksinə əhalinin böyük təbəqələrinin daxil edilməsi dilində danışan siyasi demokratikləşmə dalğası ilə birlikdə inkişaf etdi.

Populizm ilə liderlik arasındakı münasibət siyasi partiyaların uzun müddət yenidən qurulmasında, siyasi partiyaların və ideologiyaların demokratiyasından siyasət və ən yüksək siyasi liderlərin fərdiləşdirilməsi ilə xarakterizə olunan bir demokratiyaya keçiddə əsas rol oynayır. “İqtisadiyyat və

Cəmiyyət” kitabında Max Veber “xarizmanın bütün müasir, o cümlədən bütün demokratik seçki formaları üçün yad olmadığını” müdafiə etmişdir (Max Weber, 1978, s. 53).

Populizm bir tərəfdən partiya siyasətindən çəkinmə hissindən irəli gələn fərsətlərdən istifadə edərək, digər tərəfdən də siyasətə qarşı siyasi və seçki baxımından kütləvi şəkildə əhəmiyyət kəsb etməyə çalışaraq ortaya çıxdı və inkişaf etdi. Ortaya çıxmaq və inkişaf etmək üçün populizm təmsilçi demokratiyanı, yəni bir siyasi partiya vasitəsi ilə yeni bir siyasi və seçki variantını təklif etmək üçün demokratik bir prosedur kontekstini tələb edir. Liberal demokratiya xəstəliyi və ya aktyorlarının təsirsiz cavab qabiliyyətini ölçən bir termometr kimi populizm, xalq suverenliyinin yeni versiyaları və azlıq qruplarının qorunması üçün konstitusiya zamanətləri əsasında demokratiyanın yenidən konfiqurasiyasına meydan oxuyur (Paul Taggart, 2002, s. 65).

Populizm, modernləşmə və demokratiya arasındakı münasibətlərin istənilən mərhələsində, iqtisadi quruluşa və siyasi mədəniyyətə görə fərqli olan kontekstlərdə, üç mümkün nümayəndəlik böhranı nəticəsində ortaya çıxa bilər. Bunlardan birincisi, partiyalar və həmkarlar ittifaqları tərəfindən demokratik bir siyasi sistemdə təşkil edilən, ictimai və siyasi istinadlar olmadan böyük heterojen kütlələri birləşdirməyə çağırılan Cənubi Amerikadakı populizm dalğasıdır. İkinci növ, hələ də formalaşmaqda olan bir nümayəndəlik sisteminin zəif institusionalizasiyası nəticəsində yaranan bir legitimliyin olmamasını əhatə edir, buna misal Şərqi Avropanın yeni demokratiyalarıdır. Üçüncü tip inkişaf etmiş Avropa demokratiyalarında baş verənlərə, xüsusən partiyaların dövlət idarəsindəki mövqelərini gücləndirməsinə, nəticədə sosial və ideoloji lövbərlərini itirməsinə və getdikcə daha güclü, lakin daha az qanuni olmasına uyğun gəlir (Lorenzo Viviani, p.284-285).

Populizmin müxtəlif təzahürləri olsa da, xalqın mərkəzliliyi və vahidliyi, anti-elitizm, birbaşa demokratiya vasitələrindən istifadə, xarici düşmən yaratma, “böhran”, mürəkkəbliyi sadələşdirməyə, siyasi mövqelərin qütbləşməsinə və rəhbərliyə istinad edərək, kənar şəxsin imicindən və liderlə seçicilər arasındakı

plebisiter bağdan istifadəyə yönəlmiş birbaşa ünsiyyət tərzindən istifadə edir (ELENA BLOCK, 2017, s. 181).

Beləliklə, meydana çıxan şey, vətəndaşların siyasətə qarşı etimadsızlıq və düşmənçilik nümayişi kimi populizm və ya kommunikativ ritorika şəklində populizm, partiyadakı quruluş əleyhinə düşüncə ilə səciyyələnən populizmdir (Lorenzo Viviani, p. 289).

Populizm bir neçə səbəbə görə cəmiyyətdə mənfi reputasiyası vardır. Birincisi, ən populyar populyarizmin bir çox hadisəsi son zamanlar radikal sağda göründüyü üçün, tez-tez avtoritarizm və immiqrasiya əleyhinə fikirlərlə qarışdırılmışdır (BART BONIKOWSKI, 2017, p.5). Ancaq bu xüsusiyyətlər populizmin özü ilə deyil, radikal sağ ideologiyası ilə daha çox əlaqəlidir.

İkincisi, populistlər dağıdıcıdır. Özlərini kökündən fərqlənən və mövcud nizamdan ayrı kənar insanlar kimi təqdim edirlər. Beləliklə, status-kvonun dəyişdirilməsini tez-tez müdafiə edirlər və istər iqtisadi, istərsə də mədəni olsun, təcili struktur dəyişikliyinə təkan verirlər. Bunları tez-tez bir böhran hissini təbliğ edərək (doğru və ya olmasın) və özlərini böhrana həll yolu kimi təqdim etməklə edirlər (Josefin Graef, p.2).

Hakimiyyət bölgüsü olmadan, müstəqil bir məhkəmə sistemi və ya azad media - bütün populist avtokratların nifrət etdiyi qurumlar - demokratiya hazırda hakimiyyətdə olanların zülmünə uğrayır. Seçkilər saxtakarlığa çevrilir: qanunun aliliyi və əsas vətəndaş azadlıqları olmadıqda, populist rejimlər media və məhkəmə sistemini istədikləri kimi manipulyasiya edərək öz hakimiyyətlərini uzada bilirlər. Beləliklə, siyasi populizmin verə biləcəyi zərər hədsizdir (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.12765>).

Əsas yaxşı cəhət budur ki, populizm əhalinin böyük hissələrinin maraqlandığı, lakin siyasi elitaların müzakirə etməkdən çəkindişi məsələləri gündəmə gətirir; populist sağ üçün immiqrasiya və ya populist sol üçün qənaət məsələlərinin əsas müzakirə subyekləridir. Müxtəlif partiyaların liderləri, müvafiq

seçicilərini ayıran məsələləri gündəmdən kənarlaşdırmaq üçün də bir araya gələ bilirlər.

Digər hallarda, müstəqil, texnokratik qurumları (məhkəmələr və ya mərkəzi banklar kimi) vəzifələndirərək mübahisəli sahələri demokratik prosesdən tamamilə kənarlaşdıraraq bunu bir addım da irəli aparırlar. Bir çox halda siyasi elitalar mədəni və iqtisadi elitalarla əl-ələ verərək demokratik müxalifət üçün boşluq yaratmırlar (Cas Mudde, 2016, p.12).

Akademiklər də, mütəxəssislər də populizmin demokratiya üçün zərərli olduğunu düşünməyə meyillidirlər. Populist termini tez-tez bir siyasətçini xalqın qorxusu və coşğusuna qapıldığına görə tənqid etmək üçün mənfi mənada istifadə olunur. Birinin populizmə baxışından asılı olaraq, populist iqtisadi proqram ya ümumi vətəndaşların və bütövlükdə ölkənin mənafeələrini təşviq edən bir platformanı və ya ölkə üçün nəticələrini nəzərə almadan populyarlıq qazanmaq üçün sərvəti yenidən paylamağa çalışan bir platformanı ifadə edə bilər. Ancaq bəzi alimlər və şərhçilər populizmin demokratik rejimin keyfiyyətini artırmağa kömək edə biləcəyini iddia edirlər. Düşmənlər və populizm dostları arasındakı bu mübahisə normalda düşüncəmizdə liberal demokratik modelin olması ilə əlaqədardır. Liberal demokratiya, xalq suverenliyi və çoxluq hökmranlığının konstitusiya məhkəmələri ilə və “biz, xalq” tərəfindən seçilməyən və ya birbaşa nəzarət olunmayan digər institusional qurumlarla bir arada yaşaması ilə xarakterizə olunur. Populist qüvvələrin xalqın suverenliyini nəyin bahasına olursa olsun təsdiqlədiklərini nəzərə alsaq, populizmin liberal demokratik rejimə mənfi təsir göstərə biləcəyi, xüsusən də azlıqların hüquqlarını və müstəqil konstitusiya orqanlarını müdafiə etməsi mövzu olduğunda doğrudur (Bojan Bugarcic, 2019:13).

Populizm yalnız akademik və ictimai mübahisələrdə mövcud olan bir çox mübahisəni ortadan qaldırmır, həm də populizmin təhdid və ya düzəldici kimi işlədiyini analiz etmək üçün empirik olaraq sınaqdan keçirilə bilən bir sıra təkliflər edir.

Artan akademik və ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən başqa bir cəhət də populist qüvvələrlə mübarizə aparmaq üçün fərqli strategiyaların mövcudluğu

məsələsidir. Qarşıdurmanı təşviq edənlər populizmin hücum edilməli və kökü kəsilməli olan demokratik bir xəstəlik olduğunu qəbul edirlər. Qəribədir ki, bu düşüncə tərzini populist dünyagörüşünü təkrar etməyə meyllidir: müəyyən aktyorların təhlükəli olduğunu nəzərə alaraq, senzura məruz qalmalı və qarşı-qarşıya qoyulmalıdır. Buna Venesuela (keçmiş) elitalarının və ABŞ Prezidenti Corc Buşun ABŞ hökumətinin bəzi hissələrinin 2002-ci ildə Huqo Çavezə qarşı hərbi çevrilişə dəstək verməsindən daha yaxşı bir nümunə yoxdur (N. Scott Cole, 2017:28). Təcrid strategiyası daha az radikaldır, eyni zamanda populizmin karantinada saxlanılması lazım olan demokratik bir patologiya olduğu məsələsinə əsaslanır. Bu tibbi metaforanın arxasındakı fikir budur ki, populist liderlər tərəfindən irəli sürülən iddialar qanuni deyil. Schusselin Xristian Demokratik Partiyası ilə Haiderin populist radikal sağ partiyası arasında Avstriyada hökumət koalisiyasının qurulmasına Avropa Birliyinin reaksiyası bunun yaxşı nümunəsidir (Reinhard Heinisch, 2004, p.170).

Təcrid və qarşıdurma strategiyasından fərqli olaraq, uyğunlaşma siyasətin məənəviyyatına söykənmir. Əslində, uyğunlaşma məntiqinə sadıq olanlar, populizmin demokratik düzəldici rol oynaya biləcəyini açıq şəkildə qəbul edirlər, çünki bu qurumun diqqətini əvvəllər düşünmədikləri mövzulara yönəldə bilər. Məsələn, Evo Moralesin etnopopulizminin irqi ayrışdırıcılıq və zülm probleminin çağdaş Boliviya siyasəti gündəmin mərkəzində qoyulmasında oynadığı rolunu misal göstərə bilərik (<https://www.odi.org/publications/5674-politics-evo-morales-rise-power-bolivia>).

1.2. Qloballaşma və siyasi populizmin yeni yüksəlişi

Davam edən qloballaşma dalğası ixtisaslaşma və əmək bölgüsünü təşviq edərək dünya iqtisadiyyatında böyümənin artmasına kömək etdi, eyni zamanda sosial və iqtisadi etibarsızlıq da yaratdı. Qloballaşmadan narazılıq əsasən artan gəlir bərabərsizliyinin və ksenofobiyanın mədəni əks-təsirində özünü göstərir (Fu-Lai Tony Yu, 2019, p.89).

“Qloballaşma” və “populizm” anlaşılmaz təriflərdən əziyyət çəkən terminlərdir. Hər ikisi də çoxsaylı tədqiqatçılar və şərhçilər tərəfindən həm mənfi, həm də müsbət mənaları ifadə etmək üçün sərbəst istifadə olunur. Bəzən qloballaşma ticarət maneələrini azaltmaq, bəzən NATO kimi beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə və ya Birləşmiş Millətlər, Beynəlxalq Valyuta Fondu və ya Dünya Ticarət Təşkilatı kimi global bürokratiyanı dəstəkləyən aqressiv xarici siyasət deməkdir (Glen Segell, 1998:76). Eynilə, populizm çoxluq hökmranlığını dəstəkləyən müqəddəs demokratiya “qəbiristanlığı” kimi, eyni zamanda uzunmüddətli ağır əvəzinə qısamüddətli qazanclar əldə etmək üçün siyasi bir strategiya kimi qəbul edilə bilər.

Qloballaşma və bunun mal və xidmətlər ticarəti, kapital hərəkətliliyi və əmək miqrasiyası üzərindəki təsirləri populizm dalğasına daha çox töhfə verdi və bəzən bunu gücləndirdi. On illərlə davam edən beynəlxalq iqtisadi integrasiyaya qarşı reaksiya itirənlərin və solçuların narazılığını əks etdirir və qloballaşma istiqamətini dəyişdirmək üçün mandat almağa çalışan populist namizədləri təhrik edir (<https://newrepublic.com/article/147130/right-wing-populism-cant-fix-globalization>). Ferguson qloballaşmanın nəticədə populizmin əks reaksiyasına səbəb olduğunu iddia edir və tarixi təcrübəyə əsaslanaraq populizmə yol açan beş maddə təklif edir: (i) immiqrasiyanın yüksəlməsi; (ii) bərabərsizliyin artması; (iii) korrupsiya; (iv) və böyük maliyyə böhranı.

Qloballaşma bazarların sərbəstləşməsi və daha çox beynəlxalq hala gəlməsi, milli və yerli xüsusiyyətlərini itirməsi prosesi olaraq təyin edilə bilər. Bu mənada qloballaşma artan integrasiya deməkdir.

Qloballaşmanı iki dalğaya ayırmaq olar: 1870 ilə 1914 və 1960-cı ilə qədər. Ticarət maneələrinin azalmasının hər iki dalğada fərqli təsirləri var idi. Birincisində nəqliyyat xərclərindəki azalma mal ticarətinin artmasına, ikincidə rabitə xərclərindəki azalma fikir ticarəti artmasına səbəb oldu.

Baldvin'e görə, qloballaşma iki böyük ayrılma yaşamışdır. Nəqliyyat maliyyətlərinin 19-cu əsrin sonlarından etibarən düşməsi, ilk ayrılıma səbəb oldu, yəni malın istehsal olunduğu yerin istehlak edildiyi yerin yanında olmasına ehtiyac qalmadı. Birinci dalğada olduğu kimi, ikinci dalğada da qloballaşmanın ifadəsi ticarət qloballaşması kimi adlandırıla bilən ticarət mübadilələrinin getdikcə artan liberallaşması ola bilər. Məlum olduğu kimi, standart argument müqayisəli üstünlük prinsipinə görə bir ölkənin istehsal etdiyi malı nisbətən daha səmərəli ixrac etməli və istehsal etdiyi malı nisbətən daha səmərəsiz idxal etməlidir. Bu, ticarətin olmadığı vəziyyətlə müqayisədə ölkənin daha yüksək rifahına səbəb olacaqdır. Mübahisədə bəzi ölkələrin qalib gələ biləcəyini və bəzilərinin məğlub ola biləcəyini qəbul edilsə də, ümumi prinsip qalıbların uduzanları kompensasiya edə biləcəyi qədər qüvvədədir. Lakin, Driskill tərəfindən vurğulandığı kimi, sərbəst ticarət lehinə olan standart argument “sərbəst ticarət tutarsızdır, ancaq millətin xeyrinədir, çünki daha böyük bir “tort” yaradır, halbuki bəzi millət üzvləri daha az parça ilə kifayətlənməli olur” (Robert Driskill, 2012, p.9).

Qloballaşma özünü kapital hərəkətlərinin getdikcə artan bir liberallaşmasında da göstərdi.. Nəzəri olaraq, maliyyə qloballaşması daxili qənaətləri tamamlaya bilər və daxili iqtisadiyyata müvəqqəti zərbələrin təsirlərini əvəzləşdirməklə artan investisiya və texnoloji axınlara imkan verə bilər və ya istehlakı düzəltmək üçün istifadə edilə bilər (Ayhan Kose, 2009, p.23). Bununla birlikdə, praktikada maliyyə əməliyyatlarının uzun müddət tənzimlənməsi və liberallaşdırılması maliyyə bazarlarında böyük dərəcədə dəyişkənlik ilə əlaqələndirilir, iqtisadi və maliyyə böhranlarında tezliyin artmasına səbəb olur. Beynəlxalq kapital hərəkətliliyi ilə bank böhranları arasında çox yüksək bir əlaqə var. Son dövrlərdə, maliyyə sektoru və xüsusilə Vall Street, siyasi gücə sahib olan güclü əlaqələri ilə nisbətsiz bir təsir qazandı, bu da 2008-09 global maliyyə

böhranının mənşəyində sübut edildi (<https://hbr.org/2014/06/the-price-of-wall-streets-power>).

Qloballaşma ilə əlaqəli liberallaşma siyasəti nəticəsində kapital və texnologiya kimi sərhədlər daxilində işçi qüvvəsinin kütləvi şəkildə artması nəzərə çarpır. Qalalar (1999) qloballaşmanın milli dövlətin suverenliyini və muxtariyyətini pozmağa meyli olduğunu və beynəlxalq miqrasiyanın qloballaşmanın ayrılmaz bir hissəsi olduğunu müdafiə edir. Qloballaşma, daha yaxşı ünsiyyət, kütləvi informasiya vasitələri ilə məlumat yayımı və digər nəqliyyat vasitələri ilə köçü asanlaşdırdı. Miqrasiya ilə maraq və məlumatlılığı asanlaşdıran bir çox bölgədə artan ticarət və investisiya axınlarıdır.

Qloballaşma ilə bağlı aşağıdakı məqamlar diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

- Qloballaşma inkişaf etmiş ölkələrdə artan bərabərsizlik və etibarsızlığı şərtləndirir.
- Ticarət və maliyyə açıqlığı, institusional islahatlar olmadığı halda, özləri tərəfindən daha yüksək iqtisadi böyüməyə səbəb olmur.
- Bu səbəbdən qloballaşma həm qabaqcıl, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə potensial faydalarını tamamilə əldə etməyə imkan verən geniş bir sıra institusional islahatlarla tamamlanmalıdır (Nafeez Mosaddeq Ahmed, 2004, p.115).

Populizm qloballaşma ilə bağlı müxtəlif formalarda təzahür edə bilər. Ticarət və maliyyə integrasiyasından narazılıq, sinif bölünmələrindən yaranan solçu populizmə üstünlük verir; öz növbəsində, immiqrasiya əsas narahatlıq etnik və ya dini parçalanmalardan yaranan sağçı populizmi təşkil edir. Empirik dəlillər göstərir ki, gəlir bərabərsizliyi deyil, mədəni əks reaksiya populizmin hərəkətverici qüvvəsidir (Pippa Norris, 2019, p.67). Bununla birlikdə, mədəni əks-təsirlərin, əsasən iqtisadi təsirlərin pozduğu sosial vəziyyətin dəyişməsindən qaynaqlandığını iddia edilir. Buna görə iqtisadi etibarsızlıq və mədəni təhlükəsizlik iki müstəqil qüvvə olaraq təcrid edilə bilməz; əvəzinə hər ikisi bir-biri ilə yaxından əlaqəlidir.

İnsanların hərəkətliliyi, mal və xidmətlərdən və kapitaldan fərqlidir, çünki bu, güclü mədəni əks-səda doğurur. Bu mədəni əks reaksiya əsasən

immiqrasiya ilə nəticələnir. Xüsusilə, bəzi ölkələrdəki (əsasən Orta Şərq və Sahara Afrikası) sonsuz müharibələr və qeyri-sabitlik nəticəsində Qərb cəmiyyətləri son illərdə çox fərqli adətləri və mədəni mənşəli mühacir axını alır. Nəticədə ortaya çıxan mədəni toqquşma, bəzi seçicilərin seçimlərinin rəhbərliyində böhranın iqtisadi təsirləri ilə əlaqəli suallardan daha cəlbədicə olduğu ortaya çıxan irqçilik və ksenofobiya vəziyyətlərinə səbəb oldu. İqtisadi etibarsızlıq həm sağ qanaddan, həm də soldan populist reaksiyalar yarada bilsə də, mədəni etibarsızlıq struktur olaraq sağçı populizmlə bağlıdır.

İqtisadiyyat böyüdükcə, hər kəs böyük və ya kiçik olsun bir parça alır və paylanma ədalətsizliyi bağışlanır. Ancaq iqtisadi böyümə dayandıqda, bərabərsizlik narahatlıq doğuran bir problemə çevrilmək üçün üzə çıxır. Piketty-yə görə, Qızıl Çağla əlaqəli müstəsna artım templəri (təxminən 1945-1975) itdikdən sonra, kapitalın real gəliri milli gəlirin böyüməsi sürətindən çox olarsa, bölgədəki dəyişiklik kapital lehinə gəlir (Thomas Piketty, 2014, p.93). Gəlir və sərvət bölgüsündə artan bərabərsizlik populizmin artmasına zəmin yarada bilər. Beləliklə populizm qlobal integrasiya inkişaf etdikcə daha cəlbədicə olur. Tariflərin böyük dərəcədə endirildiyi bir dünyada, daha da endirimlər ÜDM baxımından aşağı faydalara və daha böyük bölüşdürücü təsirlərə səbəb olur.

Qərb orta sinifləri getdikcə qloballaşan iqtisadiyyatda ən çox itirənlər olmuşdur. Qloballaşma ilə birlikdə getmək orta gəlir qrupundan çıxmaq deməkdir. Britaniyada onlara “solçular”, Fransada bunlar “divanlar moyennes” dir. Amerikada bunlar “sıxılmış ortadır” (https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/9789813277311_0004). Scheidel tarix boyu sivilisasiyanın bərabərsizliyin dinc yolla azalmasına gətirib çıxarmadığının xəbərdarlığını edir. Əksinə, şiddətli sarsıntılar varlılarla kasıblar arasındakı fərqi azaltmaq üçün çox vacibdir. Xüsusilə bərabərsizliyin azaldılmasında dörd fərqli şiddətli zərbə mərkəzi olmuşdur: kütləvi səfərbərlik müharibəsi, transformasiya inqilabı, dövlət uğursuzluğu və ölümcül pandemiya (<https://www.cato.org/cato-journal/fall-2017/great-leveler-violence-history-inequality-stone-age-twenty-first-century>).

Artan sosial narazılıqlar və elitalar tərəfindən təsirli bir cavabın olmaması populist siyasətlərin artan dəstəyinin arxasında duran iki amildir. Digər tərəfdən, müasir cəmiyyətlərin üzləşdikləri aktual siyasi problemlər qlobal mənşəlidir və zahirən adi vətəndaşların və ayrı-ayrı milli dövlətlərin adekvat cavab tapmaq qabiliyyətini üstələyir. Bu, bürokratiya, banklar, məhkəmələr və ticarət müqavilələri kimi dövlət siyasətinin müxtəlif sahələrində özünü göstərə biləcək texnokratik qurumların yüksəlməsinə səbəb oldu . Bu texnokratik qurumlar daha yüksək səmərəliliyi və ictimai işlərin peşəkarlığını təşviq edə bilsələr də, bəzi seçilməmiş insan qruplarının mənafeələrinə üstünlük verirlər və nəticədə bu adi vətəndaşların uzaqlaşması ilə nəticələnir (Yascha Mounk, 2018, p.109). Bu AB-də populizmə təkan verən əsas səbəbə bir nümunədir. Daxili işlərində “demokratik kəsir” baxımından bəzi vacib qüsurlar, yəni AB qurumlarının adi vətəndaşlar üçün əlçatmaz olduğu və hesabatlı olmadıqları kimi qəbul edilir. Demokratik hesabatlılıqdan təcrid olunmuş texnokratik və müstəqil qurumların bu şəkildə çoxalmasına “qeyri-demokratik liberalizm” deyilir (MARLIES GLASIUS, 2018, p.512).

Populizmin artması müasir cəmiyyətlərdə mövcud olan qloballaşma inkişafı ilə əlaqəli olan narazılığa cavab olaraq və elitaların tərəfində inandırıcı bir cavab olmaması ilə əsaslandırılı bilər. "Populist" kimi etikətlənmiş bütün qrupların homojen bir xarakteristikasının azlığına baxmayaraq, təqdim etdikləri həll yolları əsasən bəsit və uzaqgörəndir (Oscar Bajo-Rubio, p.18) Əgər liberal demokratiya yaşamaq istəyirsə, o zaman qloballaşma ilə populizm arasındakı mürəkkəb əlaqəyə uyğun bir cavab verməlidir.

1.3. Avropada siyasi populizmin genişlənməsi (XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəlləri)

Bir hökumət sistemi olaraq, AI zəif seçki mexanizmlərinə və ağır qanun və hüquqi təsisata - başqa sözlə insanların "demokratik kəsir" adlandırdıqları bir sistem kimi qəbul edilir və bu səbəbdən populist ritorika üçün asan bir hədəf kimi görünür. Millətçilik populist partiyaların müəyyən sosial qrupların və ya etnik azlıqların rəddinə əsaslanan digər mövzuları və tələbləri irəli sürməsinə səbəb ola bilər. Mövcud hərəkətlərin və liderlərin ortaq xüsusiyyəti, ümumilikdə immiqrant əhalinin və xüsusilə İslamın bəzən açıq şəkildə rədd edilməsidir (Yves Surel, 2011, p.3-4).

Populizm termini tarixi mənşəyi 19-cu əsrə aid edilməkdədir. Ancaq çağdaş alimlər müasir populizmin yeni bir fenomen olduğunu qəbul edirlər, populist hərəkətlərin və liderlərin yüksəlişinin görünüşü 90-cı illərin sonlarında sosial media şəbəkələrinin yayılmasından və populyarlaşmasından sonra çoxalmışdır. Ümumilikdə sosial medianın rolu, məlumatların eksponensial yayılması üçün əsas vasitə olub, özbaşına baş verən siyasi hərəkətlər üçün katalizator rolunu oynayır

(<https://wachouston.org/student-resources/discussions/memberships-landing-page-5/>).

“Köhnə Avropa” qitənin qərb hissəsində olan və siyasi və iqtisadi sistemləri Soyuq Müharibə dövründə formalaşmış ölkələrdən ibarətdir. İllərlə bu bölgədə populist impulslara daha davamlı olacaq demokratiya qurma meyli var idi. Bu, yüksək dərəcədə sənayeləşmiş iqtisadiyyatlardakı əməyin idarəedilməsi problemlərinə həll yollarının tapılması zərurəti ilə birlikdə normalda bir neçə siyasi partiyanın hakim olduğu və nəzarət etdiyi olduqca sərt institusional strukturların yaradılmasına gətirib çıxardı.

“Yeni Avropa” ölkələri qitənin mərkəzi və şərq hissələrindədir. Siyasi və iqtisadi sistemləri də Soyuq Müharibə ilə formalaşmışdı, lakin qərb qonşularının sistemlərindən tamamilə fərqli idi. “Yeni Avropa”dakı təmsilçi demokratiyalar Sovet İttifaqının küllərindən çıxdıqları üçün yenidir. II Dünya Müharibəsindən sonra populist impulslara müqavimət göstərmək və əməyin idarəedilməsinin

sülhünü təmin etmək üçün demokratik təsisatların dizayn edildiyi “Köhnə Avropa” dan fərqli olaraq “Yeni Avropa” da demokratiyanı kütləvi siyasi hərəkətlərin (Polşadakı Həmrəylik kimi) təməli üzərində qururlar. Necə ki, “Köhnə Avropa” da, “Yeni Avropa”dakı bir çox qrup qloballaşmanın və açıq bazarların rəqabətçi təzyiqlərinə məruz qalır. Bu, xüsusilə mədəncilər, Sovet dövründən qalma böyük fabriklərdəki sənaye işçiləri və fermerlər üçün doğrudur. Bu cür insanlar qrupları arasında bu təzyiqlər yüksək işsizliyə və aşağı iqtisadi böyüməyə gətirib çıxardı. Nəticə, əhalinin əhəmiyyətli bir hissəsi arasında bölgənin yeni demokratik hökumətləri tərəfindən 1990-cı illər ərzində tətbiq olunan bazar yönümlü iqtisadi siyasətlərin haqsız olaraq “xalqı” qlobal bazarla əlaqəli streslərə və qeyri-müəyyənliklərə məruz qoyduğu hissi oldu (Vision Europe Summit, 2007, p.101).

“Yeni Avropa” vətəndaşlarının demokratik qurumlarına inamının olmaması son seçkilərdə az seçici iştirakında özünü göstərir. Məsələn, Polşada seçici səsvermənin yalnız yüzdə 21-i və Slovakiyada yüzdə 16-sı 2004-cü ilin iyununda keçirilmiş Avropa Parlament seçkilərində iştirak etmişdir. Təsadüfi deyil ki, bu seçkilərdə az seçici iştirakını görən eyni ölkələrdə də seçki qutularında populist uğurlarında bir artım yaşandı. Polşalı populist Andrezej Lepper və Özünü Müdafiə Partiyası bu seçkilərdə son dərəcə yaxşı nəticə göstərdi. Bu, eyni zamanda Slovakiyada populistlər Vladimir Meciar (Demokratik Slovakiya Hərəkatı) və Roberto Fico (Slovakiya və ya İstiqamət Partiyası üçün Sosial Alternativ) arasındakı səsərin yüzdə 35-ini topladıqları vəziyyət yarandı (Steve C. Ropp, 2005, p.21-22).

Əsrin əvvəllərində populizm Avropa siyasətinin üfüqündə bir azınlıq idi. O vaxtdan sonra milli səsərdə populist partiyalara səs verən avropalıların sayı 7% -dən 25% -ə çıxmışdır. Hələ 1998-ci ildə, yalnız iki kiçik Avropa ölkəsi - İsveçrə və Slovakiya - hökumətdə populistlər var idi. İyirmi il sonra başqa doqquz ölkədə populizm dalğası pik həddə çatdı.

Kabineti ən az populist olan bir hökumətin idarə etdiyi avropalıların sayı 12,5 milyondan 170 milyona yüksəlmişdir. Bu, tənəzzüldən miqrasiyaya, sosial mediadan qloballaşmaya qədər bir neçə nüans günahlandırıldı.

Çexiya təcrübəsi göstərir ki, vəziyyət bundan daha da mürəkkəb ola bilər. Ölkədəki işçi qüvvəsinin yalnız 2.3% -i işsizdir, bu da AB-də ən aşağı nisbətdir. Keçən il iqtisadiyyatı 4.3% artaraq blokun ortalamasından çox yüksəldi və 2015 Avropa qaçqın böhranı ölkəyə toxunmadı. Ancaq keçən ilki ümumi seçkilərdə populist partiyalar 1998-ci ilə nisbətən on qat artaraq % 40-dan bir az çox səs alaraq qalib gəlmişdir.

Çexiyada populizmin artmasına səbəb olan amillərin həm ilk düşüncədən çox daha mürəkkəb olduğunu, həm də bir seçicinin populist partiyaya səs vermək qərarında vəziyyət və şəxsiyyət kimi psixoloji vəziyyətin əks olunduğunu nümayiş etdirir.

Müharibədən sonrakı populistlər, Avropada uzun müddət millətçi və ya aşırı sağ meylləri olan Alp ölkələrində erkən görüş tapdılar. Şəhər və xarici təsirlərə qarşı “həqiqi” kənd müqavimətindən qaynaqlanan istisnaçı, kiçik hökumətli İsveçrə Xalq Partiyası (SVP), İsveçrənin 1992-ci ildə AEA-ya qoşulmaq istəyinin referendumda məğlub olmasına səbəb oldu və o zamandan sonra milli siyasətdə yerdəyişmələr yaşatdı.

İsveçrə partiyaları sağ populizmin “qələbə qazanma formulu” nu icad etmişdir: immiqrasiyaya qarşı millətçi tələblər, neoliberalizmə qarşı düşmənçilik və milli ənənələrin və suverenliyin qorunmasına şiddətli diqqət. Əlbəttə ki, İsveçrəyə Davos tərəfindən simvollaşdırılan “beynəlxalq elita” üçün bir maqnit olması, bank mərkəzi və BMT-nin mənzil-qərargahının olması da kömək etmişdir.

Qonşu Avstriyada, keçmiş bir nasistlərin 1956-cı ildə qurduğu çox daha açıq bir sağçı hərəkət olan Azadlıq partiyası, 1994-cü ildə ilk dəfə səsələrin 20% -dən çoxunu qazandı və indi də dördüncü dəfə kiçik koalisiya ortağı olaraq hökumətdədir (<https://www.dw.com/en/austrias-fp%C3%B6-freedom-party-a-turbulent-history/a-48789817>).

Radikal sağ siyasət tarixinə sahib başqa bir ölkə olan İtaliya, populist Silvio Berlusconi-yə dörd dəfə iqtidara gətirmişdir.

Hollandiyadakı siyasi mənzərə 2002-ci ildə populist Pim Fortuyn-un sürətli yüksəlişi ilə və daha sonra onun öldürülməsi ilə sarsıldı

(<https://theconversation.com/a-history-of-dutch-populism-from-the-murder-of-pim-fortuyn-to-the-rise-of-geert-wilders-74483>). Elə həmin il, sağçı Cəbhə Milli Partiyasından Jean-Marie Le Pen, prezidentin ikinci tur səsverməsinə çıxaraq siyasi arenanı təəcübləndirdi. 2005-ci ildə iki dəfə Fransa və Hollandiyada keçirilən referendumlar, o zaman “adi insanlar” ın Avropa elitesinə qarşı qazandığı zəfər olaraq görülən AB konstitusiyası layihəsini rədd etdi (Peter M.E. Volten, 2009, p.34).

2008-ci ildə maliyyə böhranı və tənəzzül ilə yadda qaldı. Bir çox insan, xüsusən də Cənubi Avropada həyat səviyyələrinin azaldığını gördükcə, bu vaxta qədər idarə edən mərkəzçi partiyalar və qənaətləri ilə Brüsseldəki Avrokratlar açıq bir hədəf oldu.

Böhrandan daha çox təsirlənən Yunanıstan 2012-ci ildə səslərinin 27%-ni Syrizanın radikal solçu populistlərinə verərək üç il sonra təxminən 10% faiz daha yüksək nəticə ilə hökuməti seçdilər. İspaniyada kəmərlənmə əleyhinə Podemos, partiyanın qurulmasından cəmi bir il sonra 2015-ci ildə 21% səs almışdır.

21-ci əsrin əvvəllərindən Qərbi Avropanın möhkəm daxili dairəsi populist dalğaya tabe olmağa başladı. Almaniya, ifrat sağçı, immiqrasiya əleyhinə Alternativ für Deutschland (AfD) - maliyyə böhranının ən yüksək dövründə Bundestaqda 92 yer almışdır. Sonrasında Kansler Angela Merkel AB-nin Yunanıstanı xilas etməsinə “alternativi olmadığını” söyləyərək populist çıxışlarla yadda qalmışdır (Steffen Lehndorf, *Divisive integration The triumph of failed ideas in Europe – revisited*, Brüssel, p.78). Eyni dövərdə Hollandiyada, Geert Wilders’in anti-İslam Azadlıq partiyası (PVV) ikinci ən böyük parlament gücünə çevrilmişdir.

Ən böyük irəliləyişlər orta və şərq Avropada əldə edildi. Visegrad adlanan dörd ölkənin hamısı, populist partiyaların 2017-ci il seçkilərində səsərin 63% -ni alaraq, Macarıstandakı Viktor Orbanın Fidesz və Polşadakı Jarosław Kaczyński Qanun və Ədalət partiyaları hakimiyyətə gəldilər (Onvara Vadhavisala, 2019, p.5).

Hər iki partiya yalnız həqiqi rənglərini (populist, mədəni mühafizəkar, avtoritar) seçildikdən sonra göstərməyə başladılar. İndi bu partiyalar müstəqil mühakimə və azad mətbuat kimi əsas liberal qurumlara hücum edir, etnik mənsubiyyət və din baxımından getdikcə daha çox milli kimliklərini təyin edir və 1930-cu illəri xatırladan dildə Macarıstan əsilli Yəhudi maliyyəçisi George Soros kimi müxalifləri iblisləşdirirlər.

Məşhur liberal Skandinaviyada belə, ilk dəfə immiqrasiya əleyhinə populistlər son on ildə öz səslərini tapdılar. Mənşəyi neo-nasist hərəkatı olan partiya-ifrat sağ İsveç Demokratları 1998-ci ildə səslərin yalnız 0.4 %-ini almışdır, lakin son seçkilərdə rekord səviyyədə - 17.6% faiz səs qazanmışdır. Danimarka Xalq Partiyası 2015-ci ildən sonra azlıq mərkəz-sağ hökumətini dəstəkləyir.

Əsas Skandinav partiyaları uzun müddət sağçı populistlərlə koalisiya hökumətləri qurmağa müqavimət göstərdilər, lakin 2013-cü ildən sonra Tərəqqi partiyasının hökumət koalisiyalarında olduğu Norveçdə və populizmin bir qolu olan kiçik Mavi İslahat partiyasının olduğu Finlandiyada yer vermək məcburiyyətində qaldılar (<https://link.springer.com/article/10.1007/s12290-016-0404-8>).

Avropada, sağda olan populist partiyalar, hökumətdə olmadıqlarında belə, siyasətə təsir göstərməyə müvəffəq oldular; İngiltərənin Ukip, İsveç Demokratları, Danimarka Xalq Partiyası, PVV və AfD kimi partiyalar ölkələrinin hakim mərkəzinin immiqrasiya kimi mövzularda qərarlarının qəbulunu gecikdirdilər.

Populist tərəqqi demək olar ki, hər yerdə Avropanın müharibədən sonrakı siyasi mənzərəsinin dərin bir şəkildə dəyişdirilməsi və milli səslərin davamlı parçalanması ilə müşayiət olunur. Hökumətdəki böyük əsas partiyalar azaldıqca, kiçik partiyalar (bəziləri populistdir) getdikcə böyüyürlər.

Bu proses həm mərkəz sağa həm də sol mərkəzə təsir etsə də, ən çox zərbə alan, Avropanın ənənəvi sosial-demokratik partiyalarıdır. Almaniyanın bir vaxtlar qüdrətli olan SPD seçki nəticələri % 14-də azalır, Fransa Sosialist Partiyası 2017-ci il parlament seçkilərində səslərin yalnız 7.4%-ini qazanmışdır.

Kavan'ın Çex Sosial Demokratları bir az daha yaxşı bir nəticə əldə etdilər. Ən yaxın 2006-cı ildə mərkəz-sol partiyası milli səslərin təxminən üçdə birini qazanırdı; 2017-ci il nəticələri isə 7.3% idi və 2013-cü ildəki 50 millət vəkildən, yalnız 15 millət vəkili geri qalırdı. Bunun əvəzinə Çex seçicilərinin təxminən üçdə biri altı yaşlı Ano partiyasına səs verdi (Jiří Koubek – Martin Polášek, 2017, p.20).

Ano Çex dilində “Bəli” deməkdir, eyni zamanda Akce Narazı Vətəndaşların Fəaliyyəti sözlərinin qısaltmasıdır. Partiya, ölkənin ən böyük iki qəzetinə sahib olan və əvvəlki koalisiya hökumətində maliyyə naziri, təqribən 2,7 milyard funt sterlinq dəyərində kapitalı olan Çex Respublikasının ikinci varlı vətəndaşı Andrej Babişin rəhbərliyi altında qurulmuşdur.

Populizmin bir çox milli nüanslarını və dəyişikliklərini vurğulayan Babiş, zərərli korrupsiya iddiaları ilə qarşılaşmasına baxmayaraq - uğurlu bir karyeralı siyasətçilərinin edə bilməyəcəyi şeyləri bacaran bir iş adamı kimi təqdim edildi.

Çexlər də səslərinin 10.6% -ini tamamilə immiqrasiya əleyhinə bir platformada kampaniya aparan fəvqəladə fürsətçi Azadlıq və Doğrudan Demokratiya partiyasına verdi. 2013-cü ildə on illik məsafədən sonra siyasətə qayıdan keçmiş Sosial Demokrat baş nazir Milos Zeman-ı yenidən prezident seçdi. Zeman, Rusiya ilə əlaqələrini gizlətmək üçün heç bir səs göstərmədi və açıq İslam əleyhinə, qaçqınlara qarşı, irqçi və ksenofob ifadələrlə şok effekti yaratdı. Ancaq Çexiyanın, populist liderlərin məhkəmələrin icraçısı və ictimai radiostansiyaların dövlət təbliğat nöqtələrinə çevrilməsi istiqamətində səylərin artdığı Macarıstan və ya Polşaya çevrilmək üçün çox uzun bir yolu vardır.

Bu iki ölkə müəyyən bir millətçi populistlərin hakimiyyətə gəlişində baş verə biləcək bir şey haqqında kobud bir xəbərdarlığı təmsil edir.

II FƏSİL. SİYASİ POPULİZM AVROPA BİRLİYİNİN İQTİSADI PROBLEMLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

2.1. Avropa Birliyində iqtisadi geriləmənin səbəbləri

Avropa Birliyi (AB), Avropalıları iki əsas motivlə birləşdirən bir layihədir. Birincisi, iqtisadi və siyasi integrasiya yolu ilə Avropada sabitlik və davamlı sülh yaratmaqdır. İkincisi, daha sürətli iqtisadi inkişafa və Avropanın dünya iqtisadiyyatında rolunu gücləndirməyə imkan verəcək vahid, integrasiya olunmuş bir bazarın yaradılmasıdır (Michael Burgess, 2000, p.31). "Gənc Avropa" dərnəyi (1834), Avropa Sülh Konqresi (1876), Pan-Avropa Hərəkəti (1926) birləşmiş Avropanın tarix boyu hərəkətlərindən yalnız bir neçəsidir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövr, Avropanın ideoloji bloklarda (kapitalist və kommunist) bölünməsinin reallaşdığı və Avropanın birləşməsində mühüm rol oynayan ABŞ-ın kommunizmin yayılmasını dayandırmağa çalışdığı dövr çox vacib idi. Beləliklə, kommunizmin yayılmasını dayandırmaq üçün Amerika xarici siyasət planı, daha sonra Marşal Planı və ya Avropa Yenilənmə Planı ilə tamamlanan Truman doktrinası həyata keçirildi (Martin Schain, 2000, p.40).

Formal olaraq 1993-cü ildə tamamilə iqtisadi bir birlik olaraq başlayan təşkilat, iqlim, ətraf mühitin qorunması və sağlamlıq məsələlərindən xarici işlər və təhlükəsizlik, ədalət və miqrasiyaya qədər bir sıra siyasət sahələrini əhatə edən bir quruluşa çevrildi. Bu gün AB-nin 446 milyondan çox sakini və 24 rəsmi dili, fərqli mədəniyyətləri, adətləri və tarixi ilə 27 üzv dövləti var (https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/eu_in_slides_en.pdf).

Vahid bazarın yaradılması üçün Avropa ölkələrinin makroiqtisadi, xüsusilə pul və maliyyə siyasətlərinin koordinasiyası tələb olunurdu. 27 ölkənin bazarı sayəsində Avropa Birliyi hazırda böyük bir qlobal iqtisadi gücə çevrilib və dünya əhalisinin yalnız 7% -ni təşkil etsə də, Avropa Birliyinin dünyanın qalan hissəsi ilə ticarəti dünyanın təxminən 20% -ni təşkil edir. Bundan əlavə, ortaq pul vahidi olaraq Avro, 19 Üzv Dövlətdə 338,6 milyon insan tərəfindən gündəlik istifadə olunur (<https://www.thebalance.com/what-is-the-euro-3305928>). Ortaq valyuta

sayəsində Avropa Birliyi dünyada daha çox təsir gücünə sahibdir, çünki Avro ABŞ dollarından sonra ikinci ən vacib beynəlxalq valyutadır. Digər şeylər arasında vahid valyutanın bir çox üstünlükləri var: xarici valyuta məzənnələrinin dalğalanmasının aradan qaldırılması, konvertasiya xərcləri və s.

Bununla birlikdə son illərdə böyük iqtisadi potensiala sahib və uzun illər yüksələn xəttlə inkişaf edən birliyin iqtisadiyyatında durğunluq, bəzən də geriləmələr yaşanmaqdadır. Bu problemlərin əsas səbəbkarı kimi bəzi ittifaq ölkələrinin borc siyasəti göstərilir. Avropa liderləri qitənin suveren borc böhranı ilə bağlı müzakirə edərkən, bir çoxları AB problemlərinin struktur olduğunu - iqtisadi qurumlarla uyğunlaşacaq siyasi qurumların olmaması, mövcud tənzimləyici orqanların qeyri-kafiliyi, vahid bir maliyyə büdcəsi yaratmağın mümkünsüzlüyünü iddia edirlər (UNDESA, 2016, p.9).

İqtisadi geriləmənin başlanğıcı kimi 2008 maliyyə krizi götürülə bilər. 2007-ci ildə ABŞ-ı vuran və tezliklə İngiltərəyə yayılan bank və maliyyə böhranı uzun müddət xüsusi olaraq yeni minilliyin maliyyə həddini aşmış iqtisadiyyatlarına zərər vermişdir, lakin daha güclü bank sistemləri, bank maliyyə təcrübələri və daha yaxşı idarə olunan valyutası olan qitə iqtisadiyyatlarına deyil.

Tezliklə məlum oldu ki, bir çox Avropa bankı, müəyyən şəkildə maliyyə ifratında iştirak etmiş və Avropa maliyyə bazarlarına dünyanın digər ölkələri qədər zərbə vurulmuşdur. 2008-ci ilin payızında, Avro bölgəsi və onu təşkil edən iqtisadiyyatlar üçün müxtəlif iqtisadi proqnozlar getdikcə daha çox mənfi hala gəlsə də, Avropa hökumətləri reaksiya vermək üçün ləngidilər. Fransa Prezidentliyi dövründə inkişaf etmiş liderliyə baxmayaraq, 2008-ci ilin ikinci yarısı ərzində bankın xilas etmə səyləri mahiyyət etibarilə milli olaraq qaldı və hətta ümumi rəqabət siyasəti və vahid mal, xidmətlər bazarının prinsiplərinə zidd olaraq etiraf edildi. Birlikdə koordinasiya olmaması, milli hökumətlər müstəqil olaraq düşünülmüş maliyyə stimullaşdırma planlarını açıq elan etməyə başladıqda, əsasən milli təchizatçılara yönəldikləri daha aydın görünürdü.

2009-cu ilin ilk həftələrində təlaşla çağırılan və bütün Avropada sürətlə artan işsizlik üçün tələsik toplanan müxtəlif sammit, iclaslarında ortaq bir fəaliyyət

planı ortaya çıxmadı (Jean-Paul Fitoussi, Jacques Le Cacheux, p.1). Avro bölgəsi daxilində, bəziləri yaxın dövənlərdə Avropa böyümə yarışında ən yaxşı ifaçı kimi qiymətləndirilən Cənub ölkələri - Yunanıstan, İrlandiya, Portuqaliya, İspaniya və bir ölçüdə İtaliya borc siyasətlərinə görə daha çox ittiham olunurdular (Leila Simona Talani, p.8). Hələ də Avro zonasına üzv olmayan əksər AB ölkələri, Mərkəzi və Şərqi Avropada, bir çoxu da böhrandan əvvəlki illərdə müvəffəqiyyət hekayələri ilə bilinsələr də, iflasın astanasına gəlib çatmışdılar.

2008-ci ildə Avropa iqtisadiyyatını vuran zərbələrin siyahısı qeyri-adi dərəcədə uzundur: neft və digər ilkin malların qiymətində, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətində böyük artım, mənzil qiymətlərində azalma, bank böhranı, Avronun bahalaşması və inflyasiya artımı və s. Təəccüblü deyil ki, beynəlxalq və milli qurumlar artım proqnozlarını aşağıya doğru düzəldərək onları getdikcə mənfi rəqəmlərə çevirdilər. 2009-cu ilin əvvəllərində AB-nin İkinci Dünya Müharibəsindən bəri ən ağır tənəzzülə uğradığı açıq şəkildə ortaya çıxdı. Əlbətdə ki, dünyanın əksər inkişaf etmiş iqtisadiyyatları və bir çox yeni inkişaf etməkdə olan ölkələr də mövcud tənəzzülü yaşadılar (Sher Verick, İyanatul İslam, 2010, p.3).

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına görə, avrozona borc böhranı 2011-ci ildə dünyanın ən böyük təhdidi idi və 2012-ci ildə işlər daha da pisləşdi. Avrozona Krizi, 2009-cu ilin sonlarında Yunanıstanın borcunun 300 milyard avroya çatdığını və ümumi daxili məhsulun (GSYH) təqribən % 113'ünü təmsil etdiyini etiraf etməsi ilə başladı. Bu, Aİ-nin bir neçə ölkəyə ÜDM-in 60% -i səviyyəsində tutulması lazım olan həddindən artıq borc səviyyələri barədə xəbərdarlıqlarına baxmayaraq reallaşdı (<https://www.thebalance.com/what-is-the-greece-debt-crisis-3305525>). 2010-cu ilin əvvəlində AB, Yunanıstanın mühasibat sistemlərindəki büdcə kəsirlərində yuxarı düzəlişlərə səbəb olan bir neçə qanun pozuntusunu aşkar etdi. Üç il ərzində Portuqaliya, İtaliya, İrlandiya və İspaniyanın borclarının qaytarılmasında gecikmələr yaşandı. Almaniya və Fransa başda olmaqla Avropa Birliyi bu üzvlərə dəstək olmaq üçün mübarizə apardılar. Avropa Mərkəzi Bankı (ECB) və Beynəlxalq Valyuta Fondundan yardımlar göstərməyə

başladılar, lakin bu tədbirlər çoxlarını avronun həyat qabiliyyətini şübhə altına almasına mane olmadı.

Bu iqtisadi böhranın bir neçə səbəbini vurğulaya bilərik. Birincisi, AB-nin qurucu Maastricht Kriteriyalarının təyin etdiyi ÜDM-ə borc nisbətlerini pozan ölkələr üçün heç bir cəza yox idi.

İkincisi, avrozona ölkələri avronun gücündən faydalandı. Onlar aşağı faiz dərəcələrindən və artan investisiya kapitalından zövq aldılar. Bu kapital axınının əksəriyyəti Almaniyadan və Fransadan cənub ölkələrinə yönəlmişdi. Bu artan likvidlik əmək haqlarını və qiymətləri artıraraq ixracatını daha az rəqabətçi hala gətirdi. Avrodan istifadə edən ölkələr, əksər ölkələrin inflyasiyanı azaltmaq üçün etdiklərini edə bilmədi: faiz dərəcələrini artırmaq və ya daha az valyuta çap etmək. Tənəzzül zamanı vergi gəlirləri azaldı, ancaq işsizlik və digər müavinətlərin ödənilməsi üçün dövlət xərcləri artdı (Mark Blyth, 2013, p.34).

Üçüncüsü, qənaət tədbirləri həddindən artıq məhdudlaşdırıcı olmaqla iqtisadi böyüməni ləngitdi. İşsizliyi artırdılar, istehlakçı xərclərini azaltdılar və borc vermək üçün lazım olan kapitalı azaltdılar. Yunan seçiciləri tənəzzüldən bezdi və "qənaətə ehtiyac yoxdur" devizi ilə gələn Syriza partiyasına səs verərək Yunanistan hökumətini dəyişdirdi. Yeni hökumət Avrozonanı tərk etmək əvəzinə, kəmərləri sıxaraq davam etməyə çalışdı. Uzun müddət qənaət tədbirləri Yunanistanın borc böhranını aradan qaldıracağı düşünülürdü (Olli Rehn, 2020, p. 133).

Bununla birlikdə, Avropa Birliyinə üzv dövlətlər, 2010-cu ilin mayında və 2011-ci ilin iyulunda iki xilasetmə paketi yığaraq alternativ marşrut seçdilər və bu da Yunanistan hökumətinə xərclərini azaltmaq üçün hazırlanmış şərtlərə sadıq qalmasının qarşılığında vəsaitlərin qaytarılması perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün gəlirlərini artırmaq məqsədiylə təxminən 225 milyard avro ilə təmin edilməsi idi. 2015-ci ildə təqribən 86 milyard avro dəyərində üçüncü bir kredit verilmişdir (David Clark, 2016, p. 80).

Yunan presidentinin ardından, 2011-ci ilin may ayında İrlandiyaya təxminən 85 milyard avro, Portuqaliyaya 78 milyard avro yardım verildi, ardından İspaniyanın problemlili banklarını yenidən kapitallaşdırmaq üçün 41 milyard avro

kredit təsisi edildi. Bu kreditlər yalnız maliyyə kəsirləri və müxtəlif əmək və ya məhsul bazarlarını liberallaşdırmaq üçün struktur islahatları ilə məhdudiyyətləri müəyyən edən sərt şərtlərlə verilmişdir (Peter A. Hall, 2016, p.57).

Bir çox şərhçi, xüsusən də Şimali Avropa mediasında bu xilasətmə proqramlarını misli görünməmiş böyüklük aktı kimi təqdim etdilər. Almaniyanın rəhbərliyi altında şimalın cənubun köməyinə gəldiyi və borclu ölkələrin defolt təhlükələrindən qaçmasına imkan verdiyi deyildi. Almaniya, ixrac sektorlarına fayda gətirən vahid bir valyutanı qoruyurdu və öz maliyyə qurumları tərəfindən verilmiş kreditlərin qaytarılmasını təmin edirdi. Üstəlik, bu yardımlara verilən yanaşmanın Avropanı bir neçə il boyunca təqib edəcək uğursuz iqtisadi və siyasi nəticələri var idi (<https://www.thebalance.com/the-eurozone-crisis-causes-and-potential-solutions-1978970>).

Avro böhranına reaksiya da Avropaya integrasiyanın gələcəyi üçün nəticələnən bir sıra siyasi paradokslar yaratdı. Böhranın öhdəsindən gəlmək baxımından, Avrozona hökumət rəhbərləri 2010-cu ilin yanvarından 2015-ci ilin avqustuna qədər 54 dəfə birlikdə və ya digər AB liderləri ilə görüşdülər. Bir tərəfdən, bu görüşlər üzv dövlətlər arasında məsləhətləşmə və əməkdaşlığa misilsiz səviyyələri əks etdirdi.. Digər tərəfdən, bu sistem Avropa demokratiyasını inkişaf etdirmək adı ilə Lissabon Müqaviləsinə çərçivəsində nüfuz qazanması lazım olan qurumları- Avropa Parlamenti və Komissiyasını kənarda qoydu. Daha demokratik olacağı ehtimal edilən zaman AB daha texnokratik görünməyə başladı və “üçlük” bəzilərinə sanki bir imperiya gücü kimi göründü (Peter A. Hall, p.59).

Yenidən birləşən Almaniyanın xilasətmə prosesində ən böyük hissəsini ödəməsi səbəbindən tədricən milli maraqlarını təmin etmək istəklərinin artması qaçınılmaz olsa da, Avro böhranı, Alman hökumətini nüfuz və gücə yönəltdi. Bir çox cəhətdən, Almaniya istəksiz bir hegemonudur. Önümüzdəki illərdə çox şey Almanların Avropadakı liderlik rolunu üstlənməklərindən asılı olacağı görülməkdədir.

Avrozona böhranının həll olunmaması böyük ölçüdə zəruri tədbirlər barədə siyasi razılığın olmaması ilə əlaqələndirilir. Almaniya kimi zəngin ölkələr

borc səviyyələrini aşağı salmaq üçün hazırlanmış qənaət tədbirləri almaqda israr edir, problemlərlə üzləşən kasıb ölkələr isə qənaətin yalnız iqtisadi artım perspektivlərini əngəllədiyini şikayət edirlər.

Bəzi mütəxəssislər, aşağı faizli borc maliyyələşdirilməsinə çıxışın ölkələrin qənaət tətbiq etmə ehtiyacını ortadan qaldıracağına və qənaət tədbirlərinin yalnız qaçılmaz hesablaşma gününü geriye atacağına inanırlar.

Avropa Birliyi, 2007-ci ilin ortalarında maliyyə sistemindəki böyük disfunksiyanın ilk göstəriciləri ilə başlayan Almanıyanın da daxil olduğu iyulun sonunda İKB-nin qurtarılması ilə başlayan on ilə yaxın davam edən iqtisadiyyatın təhlükəli vəziyyətindən yalnız yavaş-yavaş çıxmaqdadır. Maliyyə və iqtisadi qarışıqlıq daha sonra dağıdıcı siyasi yeniliklərə çevrildi və bu da davamlı iqtisadi və maliyyə problemlərini yaratdı.

2016-cı il Birləşmiş Krallıq tərəfindən AB-dən çıxmaq üçün edilən seçim və ya Brexit şok və inamsızlıq yaşatdı, lakin Avropaya integrasiyaya ictimai dəstəyin dağılması baxımından digər üzv dövlətlərə açıq bir yoluxma olmadı. Maliyyə sistemi aspektlərinə gəldikdə, Brexitin yaxın keçmişdə və indiki dövrdə bütün Avropa Birliyi üçün kapital bazarları mərkəzi olması rolunu nəzərə alaraq, Avropa mənzərəsindəki əhəmiyyətli bir dəyişikliyi təmsil etdiyi şübhə doğurmur.

Birliyin borc böhranın və Brexitin təsirlərini hələ üzərindən tam atmamış, yeni bir iqtisadi zərbəyə məruz qalmışdır. 2020-ci ilə damğasını vuran COVID-19 virusu bütün dünyanı, o cümlədən Avropanı ciddi iqtisadi təsirlərə məruz qoymuşdur. Bütün Avropa Birliyi ölkələri COVID-19 böhranı nəticəsində ciddi istehsal itkilərinə məruz qalırlar, lakin bəzilərinə digərlərindən daha çox zərər dəyməkdədir. Böhrana cavab olaraq AB liderləri bütün AB ölkələrinə kömək edəcək bir Qurtarma və Dayanma Fondu (RFF) barədə razılığa gəldilər. Bu razılığa əsasən ən çox zərbə alanlara ən çox fayda veriləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Bu fond, Avrozone iqtisadiyyatında maliyyə siyasəti haqqında yeni düşüncənin qığılcımlarını təmsil edir. Fondun birdəfəlik olaraq dizayn edilsə də, iqtisadi böhranlara qarşı gələcək ümumi maliyyə reaksiyalarının əsasını təşkil edə bilər. Buna baxmayaraq, planla razılaşmaqda yaşanan çətinlik, xüsusən daha kiçik, şimal

üzv ölkələrin bir qrupunun etirazları, maliyyə riski və yük paylaşımı mövzusunda eyni bölünmələrin bu sahələrdəki hər hansı bir dəyişikliyin qarşısını ala biləcəyini göstərir (Pepijn Bergsen, 2020, p.2).

COVID-19 böhranı və iqtisadi təsirləri on ildən çox davam edən böhranın ardından Avropadakı siyasi iqtisadiyyatda və ya makroiqtisadi rejimdə bir dəyişikliyə səbəb ola bilər. Bu, müharibədən sonrakı rejimə qayıtmaqdan deyil, konkret dəyişikliklərdən və bir sıra siyasət sahələrində yeni ideyaların həyata keçirilməsindən gedəcəkdir. Fikirlərin çoxu var və mümkündür ki, mövcud böhran tətikləyicini təmin etsin. İqtisadiyyatda dövlətin daha güclü əlinin olması ətrafında fırlanan bu fikirlərin bir çoxu siyasi spektrdə dəstək tapmaqdadır (Thomas MARMEFELT, 2020, p.19).

2.2. Avrozona sisteminin struktur problemləri və populizm

2007-2008-ci illərdəki Qlobal Maliyyə Böhranı (GFC) -Avro böhranı üçün əhəmiyyətli məsuliyyət Avropa İqtisadi və Valyuta Birliyinin bünövrəsində kök salmış institusional və struktur problemlərə aid edilə bilər. Böhran Yunanıstan, İrlandiya, İtaliya, Portuqaliya və İspaniya - topla olaraq GIIPS olaraq bilinən - və daha geniş avrozona iqtisadiyyatında azalmış böyüməyə və işsizlik səviyyəsinə gətirib çıxardı (<https://www.grin.com/document/462261>).

Avro, Avropa ölkələrini bir araya gətirməyə kömək etmək üçün hazırlanmış bir siyasi layihə idi. O dövrdə Avropanın optimal valyuta sahəsi olmadığı geniş şəkildə qəbul edildi. İşçi qüvvəsi məhdud idi, ölkələrin iqtisadiyyatları fərqli zərbələrə məruz qalmış və fərqli uzunmüddətli məhsuldarlıq meylləri var idi. Siyasi bir layihə olsa da, siyasət avroya uğurlu bir şans verə biləcək iqtisadi qurumlar yaratmaq üçün kifayət qədər güclü deyildi. Bunun zamanla baş verəcəyinə ümid edilirdi. Əlbətdə ki, işlər yaxşı getdiyi zaman, layihəni “başə çatdırmaq” üçün az bir təkan var idi və nəhayət bir böhran baş verəndə (ABŞ-da 2008-ci ildə başlayan qlobal tənəzzül ilə) avronun uğurunu təmin etmək üçün nə edilməli olduğunu diqqətlə düşünmək çətin idi (Jaime Caruana, 2012, p.16).

Yunanıstanın böhrana girdiyi zaman, 2010-cu ilin yanvarında, Avropa liderlərinin ən azından avronun sağ qalması üçün əlavə tədbirlərə ehtiyac olduğunu başa düşdüklerini göstərən qətiyyətli tədbirlərin alınacağını ümid edilirdi. Bu baş vermədi və sürətlə Avropanı bir araya gətirmək üçün hazırlanmış bir layihə parçalanma mənbəyi oldu. Almanlar Avropanın yardım birliyi olmadığı barədə danışdılar. Bununla prinsipial bir şəkildə ortaqlarına kömək etməkdə maraqlı olmadıqlarını söyləyərək, hamıya Almaniyanın birləşməsi üçün bu qədər pul verdiklərini xatırlatdılar. Təəccüblü deyil ki, digərləri II Dünya Müharibəsində Almaniyanın verdiyi yüksək ziyanı danışdılar (Nazaré da Costa Cabral, José Renato, 2016, p.12).

Yunanıstan yüksək borcları və kəsirləri səbəbi ilə qınanması və böhranın həddindən artıq dərinləşməsində günahlandırması təbii idi, amma yenə də nəzərə alınmalı idi ki, böhrandan az əvvəl İspaniya və İrlandiyanın ÜDM nisbətlərinə görə borcları az idi. Heç kim bu ölkələrin üzləşdiyi böhranı maliyyə səriştəsizliyi ilə günahlandırma bilməzdi. Beləliklə, Almaniyanın tələb etdiyi daha güclü və daha effektiv şəkildə tətbiq olunan maliyyə məhdudiyyətlərinin olması, böhranın təkrarlanmasının qarşısını almayacağı aydındır və daha güclü məhdudiyyətlərin - sərtliyin mövcud böhranı daha da pisləşdirəcəyinə inanmaq üçün əsas var idi. Həqiqətən də, Avropa liderlərinin böhranın səbəbini başa düşmədiklərini açıq şəkildə göstərməklə ya da başa düşsələr də, Avropa çərçivəsində lazımlı islahatların aparılmasına böyük müqavimət göstərməklə, bazarların özlərinə inamsız olmasına öz töhfələrini verdilər (Doorne van Ellen, Hemerijck, Anton, Knapen, Ben, 2009, p.230). Avro Bölgəsinin qurucuları bazar uğursuzluğundan çox, hökumətlərin uğursuzluğuna yönəlmişdilər və beləliklə, hökumətlərə basqı gedişatı avro böhranına gətirib çıxaracaq bazar uğursuzluqlarını başlatdılar (Joseph E. Stiglitz, 2017, p.13).

Yuxarıda göstərilən arqumentlər avrozona iqtisadiyyatının yaxşı bir nəticə vermədiyi və maliyyə böhranının avro layihəsinin mərkəzindəki problemləri vurğuladığına göstərməkdədir. Bu hissədə strukturlarındakı bəzi tələb olunan dəyişiklikləri nəzərdən keçirirə bilərik:

1. Tənzimləmə prosesləri və optimal valyuta sahəsi məsələləri

‘Optimal valyuta sahəsi’ (OVS) ilə bağlı fikirlərin avronun formalaşmasına təsirləri az idi. Maastricht Müqaviləsini hazırlayan müzakirəçilər OVS nəzəriyyəsinə əhəmiyyət vermədilər (Richard E. Baldwin, 2004, p.345).

OVS nəzəriyyəsi açıq şəkildə göstərir ki, pul ittifaqı, qurucu üzvlər arasındakı məzənnənin nominal olaraq dəyişdirilə bilməyəcəyi mənasını verir. Beləliklə, məzənnədəki dəyişikliklərdən iqtisadi sarsıntılara və ya davam edən çətinliklərə uyğunlaşma vasitəsi olaraq istifadə etmək ehtimalı istisna edildi. Bununla belə, qurucu üzvlərin nisbi qiymətlərindəki dəyişikliklər nəticəsində real məzənnədə dəyişikliklər ola bilər. OVS nəzəriyyəsi, bir ölkənin "iqtisadi şoka" uyğunlaşa biləcəyi bir cihaz olaraq "qiymət elastikliyi" ehtimalına işarət etmişdir (İqtisadi və Maliyyə Məsələləri Ümumi Müdirliyinin işçiləri, 2008, p.1). Gözləntilər mənfi bir şokun nisbi qiymətlərin (bir ölkənin) düşməsi ilə kompensasiya ediləcəyi idi. Avrozonada, ölkələrin nisbi qiymətlərinin ölkələr arasındakı fərqli inflyasiyanı əks etdirərək dəyişdiyindən, ölkələrin real məzənnəsində ciddi dəyişikliklərin olduğu görünür. Nisbi qiymətlərdəki bu dəyişikliklərin fərqli şoklara cavab verməsi və bu dəyişikliklərin bir düzəliş prosesi olması ehtimalı azdır.

Zəngin və nisbətən yoxsul ölkələr arasında maliyyə köçürmələrini həyata keçirmək və bir növ stabilizator kimi fəaliyyət göstərmək üçün fəaliyyət göstərən əhəmiyyətli bir AB büdcəsinin hazırlanması (yəni daha çox vəsait axını alan bir tənəzzül yaşayan bir ölkə) əsas siyasətdir. AB ərazisindəki son on ilin təcrübəsi bu cür düzəlişlərin asanlıqla baş verəcəyini göstərmir və bütün qiymətlərdə bunun əksinə bir şəkildə düzəliş edildiyi görünür (Philip Arestis, Malcolm Sawyer, 2014, p.14).

2. Maliyyə Siyasəti

AB büdcəsinin miqyasının böyük ölçüdə artırılacağı və AB-nin iqtisadi fəaliyyət səviyyəsini dəstəkləmək üçün büdcə kəsirlərini idarə edə biləcəyi AB səviyyəsində bir maliyyə siyasətinə ehtiyac vardır. Əslində, hər bir üzv ölkənin öz çıxarları üçün ən yaxşı olduğuna qərar verdiyi maliyyə mövqeyini nümayiş etməsinə icazə verilməlidir. Həmişə bir ölkənin büdcə kəsirinin başqalarının qarşılaşdığı kredit reytingləri və faiz dərəcələrinə təsir etdiyi ilə bağlı hər zaman

narahatlıqlar olmuşdur. Bu narahatlıqlar çox şişirdilmişdir. Yüksək iqtisadi fəaliyyətə nail olmaq üçün hazırlanmış AB miqyasında əhəmiyyətli bir maliyyə siyasəti olmadığı təqdirdə, hər bir ölkə bu hədəfi həyata keçirməkdə sərbəst olmalıdır (əgər istəyirsə).

Mövcud SGP-nin çatışmazlıqları, daha geniş iqtisadi şərtlərdən asılı olmayaraq bütün ölkələrə eyni şərtlər tətbiq etməyə çalışması və hamıya tətbiq olunan balanslı bir büdcə (dövr ərzində) olmasıdır. Sonuncunun qaçılmaz olaraq ölkələrdə kompensasiyaedici stimullaşdırıcı meyllər olmadan bir çox ölkədə deflyasiya meyllərinə səbəb olacaqdır (P. Arestis, Malcolm Sawyer, 2013, p.180).

3. Avropa Mərkəzi Bankı

AMBS(Avropa Mərkəzi Banklar Sistemi)-in fəaliyyətində bəzi əsaslı dəyişikliklərin edilməsinə ehtiyac var. AMB “müstəqil” bir mərkəzi bank olaraq qurulmuşdur. AMBS və AMB onlara verilmiş səlahiyyətləri həyata keçirərkən bir milli mərkəzi bank və ya qərar qəbul edən orqanların hər hansı bir üzvü Birliyin qurumlarından, orqanlarından, idarələrindən, üzv dövlətin hər hansı bir hökumətindən və ya başqa bir orqandan təlimat istəyə bilməz. Birlik qurumları, ofisləri və ya agentlikləri və üzv dövlətlərin hökumətləri bu prinsipə hörmət etməyi və Avropa Mərkəzi Bankının və ya milli mərkəzi bankların qərar qəbul edən orqanlarının üzvlərinə təsir göstərməyə çalışmamağı öhdələrinə götürürlər.

AMB ideoloji mənada müstəqil deyildir və rəsmi olaraq səlahiyyətlərindən kənarda olsa da, anti-Keynsist maliyyə konsolidasiya və “çevik əmək bazarlarının” müdafiəsinə uyğun olan maliyyə və digər siyasətləri tez-tez müdafiə edir (Philip Arestis, Malcolm Sawyer, p.18).

AMB ilə bağlı tələb olunan əsas islahatlar bunlardır:

- (i) Yüksək və davamlı məşğulluq səviyyələrini, iqtisadi böyüməni və maliyyə sabitliyini əhatə etmək üçün AMB-nin məqsədlərinin yenidən qurulması;
- (ii) AMB, Avropa Parlamenti qarşısında hesabat verməli və nizamnaməsi dəyişdirilməli, beləliklə maliyyə və pul siyasətinin koordinasiyasında açıq şəkildə iştirak edə bilməli və nəticədə digər Avropa qurumlarından təlimat ala bilməlidir (Ludger Schuknecht, Philippe Moutot, 2011, p.14).

4. İnflyasiya

AB ölkələri arasında müəyyən mənada qiymət çevikliyi olsa da, nəzərdə tutulan qaydada deyildir. Təxminən 10 illik bir müddətdə Almaniyada qiymətlər Yunanıstan və İspaniyadakı qiymətlərə görə yüzdə 15 azalmışdır. Yenə də Almaniya cari əməliyyatlar profisiti, Yunanıstan və İspaniyada isə büdcə kəsirləri davam etməkdədir (Priewe, Jan, 2018, p.8). İnflyasiyadakı fərqlər inflyasiya siyasəti baxımından da təsirini göstərdi - inflyasiya daha yüksək olan ölkələrdə həqiqi faiz dərəcəsi daha aşağı tutulmaqdadır.

İnflyasiya təcrübəsindəki fərqlər davam edərsə, avro daha da zəifləyəcəkdir. Hal-hazırda bu məsələni həll edə biləcək AB səviyyəli siyasət yoxdur. Bir yanaşma, integrasiya təzyiqlərinin ölkələrin oxşar inflyasiya nisbətində olmasına gətirib çıxaracağını iddia etməkdir. Bu vəziyyətdə olsa da, oxşar inflyasiya dərəcələri müxtəlif səviyyələrdə işsizliklə birləşdirilə bilər. Paradoxal olaraq, inflyasiya dərəcələrinin bu ortaqlığı milli maliyyə siyasəti ilə hazırlana bilər. Bundan sonra İVB-ya üzv ölkələr arasında bu mövzuda bəzi anlayışların inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır (PHILIP ARESTIS, 2010, p.12).

5. Siyasi birlik

Siyasi birlik olmayan pul birliklərinin uzunmüddətli yaşamaq üçün yaxşı bir göstəriciyə sahib olmadığını iddia edilməkdədir. Pula dövlət baxışı, pul ittifaqının siyasi ittifaqın bir xüsusiyyəti olduğu mənasını verir.

Valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsi üçün AB-ə üzv ölkələr arasında mövcud olan valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsi və oxşar inflyasiya dərəcələrinin yaranması üçün koordinasiya mexanizmləri inkişaf etdirilməlidir (A. Steven Englander, Thomas Egebo, 1993, p.21). Bu siyasət təşəbbüsləri siyasi birliyin bir çox xüsusiyyətlərini əhatə edir.

AB-də siyasi birlik məsələsi son dövrdə xüsusən aktiv mövzudur. 2008-ci il maliyyə böhranından sonra bütün dünyada xüsusən də, AB ölkələrində populist və birliyin səmərəliliyinə şübhə meyilləri artmışdır. Avrozona böhranı, siyasəti "xalqa" geri qaytarmaq istəyən siyasi aktyorlara seçki dəstəyinin artması ilə üst-üstə düşdüyü üçün Avropada populizmin artması əsas səbəbi hesab

olunur (Daphne Halikiopoulou, 2020, p.1). Bu, ölkənin borclu və ya kreditor olmasına, mədəni və ya iqtisadi çatışmazlıqların fərqliliyinə və digər kontekstual amillərə görə fərqli formalarda baş verdi.

Əksər hallarda, xüsusilə Qərbi Avropada, artan seçki dəstəyindən istifadə edən populist aktyorlar, siyasi spektrin sağından gəldilər. Bunlar insanları qrup içi və qrup xaricindəki olaraq ayıran, “nəzarəti geri almaq” və milli suverenliyi bərpa etmək lazım olduğunu vurğulayan partiyalardır. Xalqı qrupdan biri kimi göstərərək, bu qrupa yalnız dövlətin kollektiv mallarına giriş verilməli olduğunu təklif edirlər. Beləliklə, sağçı populistlərin əsas mövzusu immiqrasiyanı məhdudlaşdırmaqdır. Nümunələr çoxdur: Fransız Rassemblement National (RN - əvvəllər Front National), Hollandiyanın Azadlıq Partiyası (PVV), İsveçrə Xalq Partiyası (SVP), Almaniya üçün Alternativ (AfD), İsveç Demokratları (SD) və Danimarka Xalq Partiyası (DF) hamısı öz sahələrində seçki baxımından yaxşı nəticələr əldə etdilər (Cas Mudde, 2017:260). Bu partiyaların immiqrasiya şübhəçiliyi xaricindəki ortaq cəhəti, seçki cazibələrini genişləndirmək üçün keçmişdə ifrat sağ müəyyən edən şiddət, faşizm və ekstremizmdən uzaqlaşmaq üçün şüurlu səylər göstərmələridir.

Daha az və əsasən iqtisadi parçalanmaların gözə çarpdığı Cənubi Avropada müvəffəqiyyətli populist qüvvələr siyasi spektrin solundan gəlməkdədirlər. Sol qanadlı populizm insanları var olan və olmayan ölçüsü əsasında müəyyənləşdirir və bərabərliyi, yenidən bölüşdürülməsini vurğulayır (Gian Italo Bischi, Federico Favaretto, 2020, p.8). Yaxşı bir nümunə İspaniyanın Podemos partiyasıdır.

Yunanıstan bir çox cəhətdən müstəsna bir haldır, çünki iqtisadi böhranın alovlanmasıdan sonra hər iki populizmin yüksəlməsini yaşadı. May və İyun 2012 seçkiləri zamanı siyasi spektrin hər iki tərəfindəki kiçik quruluş əleyhinə partiyalar, həddindən artıq sağ Qızıl Şəfəq, radikal sağ Müstəqil Yunanlar (Anel) və Radikal Sol Koalisiyası (Syriza) da daxil olmaqla seçki dəstəklərini artırdılar (Paris Aslanidis, Cristóbal Rovira Kaltwasser, 2016, p.12). Yunanıstan, Qızıl Şəfəqdəki ekstremizm və şiddət mövzusunda Qərbi Avropa nümunələrindən fərqlənir ki, bu da Avropadakı

digər həddindən artıq sağçı aktyorların əksinə, təmsilçiliyini artırmışdır.

2.3. Populizm və Avropada İnteqrasiya və Əməkdaşlıq problemləri.

Brexit

Avropaya integrasiya tarixi bizə bir neçə dəfə göstərmişdir ki, real problemlərin qəbulu integrasiya prosesini irəli aparır. Əlbətdə ki, ciddi problemlər təhlükə kimi qəbul oluna bilər, lakin qarşıya çıxan və yaşanan hər bir çətinlik Aİ-ni gücləndirə bilər və bu səbəbdən inkişafına kömək edə bilər.

Bu gün Aİ bir sıra problemlərlə üzləşir. Bunlara qeyri-kafi sosial və ərazi birliyi, kütləvi immiqrasiya, mənfi demografik inkişaf meylləri, şübhəli rəqabət təcrübələri və AB qonşuluğundakı bir çox problemlə bağlı real strategiyanın olmaması daxildir (P. de Lima, S. Bernabè, 2016, p.9). Bu çətinliklərə ən yaxşı şəkildə bu sahələrdə ikili siyasət və yanaşmaları islah etmək və ya tələb olunarsa, kökündən dəyişdirmək imkanları kimi yanaşılır. Ancaq o nöqtəyə gəlmək üçün AB-də bu əsas fikirlərin geniş bir siyasi müzakirəsini açmalı və prioritetləri təyin edilməlidir - bu, əlbəttə ki, bəzi kompromislər deməkdir. Bu prosesin nəticələrinə əsasən, müvafiq (yerli / regional / ölkə / ölkə qrupu / AB) səviyyəsində xüsusi siyasətlərə müxtəlif mexanizmlərin - yalnız maliyyə imkanlarının əlavə edilməsi lazım olacaqdır.

Bu təklif olunan yanaşmanın çox sürətli integrasiya modelini əks etdirdiyi aydındır. Bəziləri bu prosesdən qorxa bilsələr də, mövcud integrasiya dərinliyini və əlaqədar üzv dövlətlərin sayını və çox müxtəlifliyini nəzərə alaraq, bu irəliləmənin yeganə real yoludur.

Tarixən AB-nin inkişafı, əsasən "mühərrik" rolunu oynayan bir neçə əsas ölkə tərəfindən irəli sürülmüşdür. Fransız və Alman rəhbərliyi ortaq pul vahidinin qurulması üçün vacib idi və Fransa və Böyük Britaniya AB-nin ortaq xarici və təhlükəsizlik siyasətlərinin qurulmasında mühüm rol oynadılar. Ancaq bir çox mütəxəssis son bir neçə ildə güclü bir AB "mühərrik"inin əskik olduğunu iddia edirlər. Alman kansleri Angela Merkel avrozonada böhranına, Rusiyanın Ukraynadakı təcavüzünə, miqrant və qaçqın axınına cavab verməkdə mərkəzi rol

oynamasına baxmayaraq, tənqidçilər onu Avropanın lideri kimi davranmaqdan, bir çox hallarda çox tərəddüd və taktiki gedişlər edən biri kimi qəbul edirlər (Elena Galan, 2018, p.15). Digər analitiklər AB-də həddindən artıq gücün yalnız Almaniyada cəmləşdiyini iddia edirlər.

Fransa Prezidenti Emmanuel Macronun 2017-ci il seçkilərindən sonra AB tərəfdarları, Fransa AB-nin güclü lideri kimi ənənəvi rolunu Almaniya ilə yanaşı davam etdirəcəyinə ümid edirdilər (<https://www.dw.com/en/french-president-emmanuel-macron-sets-out-vision-for-eu/a-40691797>). Çoxları bunu, xüsusən Brexit baxımından AB-nin gələcəyi üçün həlledici hesab edirdi. Macron sadıq bir Avropa integrasiyaçı və AB iddialı islahatlar təklif etsə də, Merkelin vəzifəsi başa çatmaq üzrədir. Artıq dördüncü səlahiyyət müddəti dövründə olan kansler Merkel getdikcə daxili müxalifətlə və öz mərkəz sağ siyasi qruplaşması daxilində miqrasiya və sığınacaq siyasəti ilə bağlı artan gərginliklər fonunda nüfuzuna qarşı problemlərlə üzləşir. 2018-ci ilin oktyabr ayının sonlarında Merkel dekabr ayında partiyasının lideri vəzifəsindən gedəcəyini və 2021-ci ildə yenidən seçilməyəcəyini açıqladı. Müxtəlif şərhçilər Merkelin Macronun irəli sürdüyü xətt boyunca AB-nin yeni təşəbbüslərini davam etdirmək üçün “gücsüz” olduğunu iddia edirlər.

Müşahidəçilər Yunanıstan və miqrasiya ilə bağlı böhranların əhəmiyyətli bölünmələr və AB üzv dövlətləri arasında inamsızlıq yaratdığını iddia edirlər. Üstəlik, bu böhranlar AB-nin əsas həmrəylik prinsipini təhdid etmişdir. Milli maraqların qorunması hər zaman AB siyasətçiliyinin bir hissəsi olmasına baxmayaraq, analitiklər dar milli maraqların getdikcə Avropa miqyaslı problemlərin gündəmdən düşməsinə səbəb olduğunu iddia edirlər. Şərhçilər bəzi Avropa liderlərinin və ictimaiyyətinin demoqrafik və nəsillə dəyişiklikləri fonunda Avropaya integrasiya layihəsinə bağlılığını şübhə altına almağa başladılar. Gənc avropalılar üçün II Dünya Müharibəsi və hətta Soyuq Müharibə keçmişdə qalmışdır və bəziləri əvvəlki nəsillərlə güclü və birləşmiş AB ehtiyacına dair eyni inamı paylaşa bilməzlər (Kristin Archick, 2018, p.9).

Bu mürəkkəb siyasi və iqtisadi fonda Aİ bir neçə böyük problemlə qarşılaşır. Bir çox müşahidəçi bu bir çox məsələnin genişliyi və çətinliyinin

görünməmiş olduğunu iddia edir. AB-nin necə cavab verməsi yalnız AB-nin özü üçün deyil, həm də beynəlxalq aktyor və ABŞ-ın əsas strateji və iqtisadi tərəfdaşı kimi rolu üçün qalıcı təsirlərə səbəb ola bilər.

2015-ci ildə AB-nin kreditorları ilə davam edən maliyyə çətinlikləri və mübahisələr fonunda Yunanistanın avrozonadan çıxma perspektivləri böyüdü ("Grexit" adlandırıldı) (Brigit O'Neel, 2). Yunanistan hökuməti, yeni maliyyə yardım paketi qarşılığında daha çox qənaət və iqtisadi islahatlar ilə avrozona tələblərinə qoşulduqda Grexitin qarşısı alınsa da, AB daxilində ciddi bir "imtahan" yaratdı. Fransa və İtaliya avrozonanın bütövlüyünün qorunmasının siyasi əhəmiyyətini vurğulayarkən, Almaniya (və Hollandiya, Finlandiya, Slovakiya və Sloveniya kimi ölkələr) avrozonanın maliyyə qaydalarına riayət etməyin vacibliyini vurğulamışdır. Yunanistanın yardım proqramının şərtləri və borcdan azad olma ehtiyacı ilə əlaqədar olaraq Yunanistanın avrozona kreditorları və BVF arasında da gərginlik davam etməkdədir (Kristin Archick, p.10).

Bəziləri AB-nin Grexit-ə nə qədər yaxın olduğunu nəzərə alaraq, böhranın Avrozonanın dözümlü təbiətini şübhə altına aldığını göstərir. Digərləri avrozonanın borc böhranından və Grexit yaxınlığındakı təcrübəsindən daha güclü bir şəkildə çıxdığını iddia edirlər. 2010-cu ildən bəri AB, Avrozona memarlığını gücləndirmək və üzv ölkələr arasında maliyyə intizamını yaxşılaşdırmaq üçün addımlar atır. 2015-ci ildəki Yunanistan böhranından sonra həm Fransa həm də Almaniya, avrozonanın iqtisadi idarəetməsini gücləndirmək üçün bəzi tədbirlər üzərində birlikdə çalışmağa çalışdılar, baxmayaraq ki, özləri ilə bütün avrozona üzvləri arasında razılığa gəlmək çətin olaraq qalır (Anne-Sylvaine Chassany Guy Chazan, 2018, p.3).

Bir sıra AB ölkələri ləng böyümə və yüksək işsizliklə mübarizəyə davam edirlər (xüsusilə İspaniya və İtaliya kimi ölkələrdə gənclər arasında). Yunanistan 2018-ci ilin iyun ayında bir dərəcədə borc "yüngülləşmə"si yaşamasına baxmayaraq (avrozona kreditorları, Yunanistanın ödəmə yükünü azaltmaq üçün 2023-cü ilədək olan borc müddətini 10 ilə qədər uzatmağı qəbul etdilər) Yunanistan iqtisadiyyatı kövrək olaraq qalır (Avropa Komissiyası, Enhanced

Surveillance Report - Greece, 2020, p.12). Kəmərlənmə tədbirləri hələ davam edir, ölkənin tam iqtisadi dirçəliş üçün uzun bir yolu var və Yunanistanın bank sisteminin gücünə dair suallar davam edir.

Aİ səviyyəsində integrasiyanın problemlərinə səbəb amillərdən biri də miqrasiyanın Avropanın gələcəyinin qalıcı hissəsi olacağını qəbul etməməkdir (Maren Borkert, R. Penninx, 2010, p.5). Bacarıq və işçi çatışmazlığını doldurmaq üçün gələn işçilər, qaçqınlar, xaricdəki tələbələr və immiqrant qohumlarına qoşulmaq üçün gələn ailə üzvləri, müvəqqəti və ya daimi qalmalarından asılı olmayaraq birləşdirmə səviyyəsində ehtiyac duyacaqlar. Dövlətlər "ən parlaq və ən yaxşı" üçün yarışsa, potensial miqrantlar ayrı-seçkilik və təcridlə qarşılaşmayacaqlarına əmin olmalıdırlar. Üstəlik, AB dövlətləri onsuz da işçi qüvvəsində olan miqrantların istedadlarını laqeyd yanaşmağı bacara bilməzlər.

Miqrantların ictimai narazılığı və fərqlilik qorxusu ayrı-seçkiliyə, cəmiyyətdəki gərginliyə və zaman zaman şiddətə səbəb olur. Bundan əlavə, insanların qorxu və qəzəblərindən uğurla istifadə edən ifrat sağçı siyasi partiyalara dəstəyin artmasına kömək etmişdir. Müsəlman azlıqlarla (xüsusən 11 sentyabr terror hücumlarından sonra) ictimai narahatlıq, sonrakı beynəlxalq qarşıdurmalar və Avropadakı müsəlmanlara qarşı səs düşmənçiliyi hərtərəfli bir integrasiya strategiyasına ehtiyac olduğunu göstərir (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2006, p.54).

Bu ehtiyac hələ milli səviyyədə effektiv şəkildə həll edilməyib. Məyus olan, özgəninkiləşdirilmiş miqrantların əksəriyyəti fundamentalist qruplara qoşulmaqla alternativ bir kimlik və məqsəd hissi axtarır, bununla da özlərini ümumi cəmiyyətdən ayırırlar (<https://www.migrationpolicy.org/article/challenges-integration-eu>).

Son bir neçə ildə bir çox AB ölkəsində populist, millətçi, quruluş əleyhinə siyasi partiyalara dəstək artımı müşahidə edilməkdədir. Bu partiyalar tez-tez "avropseptik" adlandırılır, çünki bir çoxları Brüsselə haddindən artıq milli suverenlikdən imtina etməyə təşviq etdiyini düşünürlər (Paul Taggart, 2018, p.1195). AB-də tamamilə yeni bir fenomen olmasa da, bu cür partiyalara dəstək yüksəlişi

əsasən Avropanın iqtisadi çətinliklərinə, qənaət tədbirlərinə və avrozona böhranına cavab olaraq başlamışdır. Bəzi seçicilər üçün Brüsselin avrozona böhranını necə həll etməsi məsələsi, adi vətəndaşların Brüsseldə qəbul edilən qərarlarda çox az söz sahibi olması ilə bağlı uzun müddətdir davam edən narahatlıqlarını təzələdi. Avropada miqrantların və qaçqınların böyük axını fonunda getdikcə artan immiqrasiya qorxusu populist və / və ya avropatik partiyalar üçün seçici sayını artırmışdır (Andreas Steinmayr, 2017, p.24). Qloballaşma qorxusu və Avropa kimliyini itirmək də bu cür partiyalara dəstəyi artıran amillər olmuşdur.

Bir çox İngilis liderləri və vətəndaşları ənənəvi olaraq Brüsselə həddindən artıq suverenliyi verməkdən ehtiyatlı olduqları üçün İngiltərə uzun müddət AB-nin ən şübhəli üzvlərindən biri sayılmışdır. Nəticədə, İngiltərə avrozonanın və Şengen sərbəst hərəkət zonasının xaricində qalmaq seçdi. Son bir neçə ildə AB qarşısında yaşanan çətinliklər içərisində, İngiltərənin keçmiş Baş naziri David Cameron, həm öz Mühafizəkarlar Partiyasında həm də xaricində sərt mövqedə olan avroskeptiklərin, İngiltərənin AB ilə münasibətlərinə yenidən baxmaq üçün artan təzyiqi ilə qarşılaşmışdır (TIM OLIVER, 2013, p.77).

Buna cavab olaraq, Cameron hökuməti İngiltərənin AB ilə üzv olma şərtlərini yenidən müzakirə edəcəyini və İngiltərənin AB-yə davamlı üzvlüyü ilə əlaqədar "giriş-çıxış" ictimai referendumu keçirəcəyini açıqladı. 2016-cı ilin fevralında Cameron, digər AB hökumətləri ilə İngiltərənin AB-dəki suverenliyini və iqtisadi maraqlarını daha yaxşı qorumağa çalışan tədbirlər barədə razılığa gəldi. Cameron hökuməti, İngiltərənin AB-yə davamlı üzvlüyünə dair referendum üçün 23 İyun 2016 tarixini təyin etdi (Stephen D. Fisher, Alan Renwick, 2018, p.591).

Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, İngiltərədəki seçicilər, İngilislərin AB-dən (və ya "Brexit") nisbətən az fərqlə 51.9% -dən 48.1% -ə çıxması lehinə qərar verdilər(Ailsa Henderson,1). İqtisadi narazılıqlar (xüsusilə yaşlı və orta-aşağı gəlirli seçicilər arasında), qloballaşma və immiqrasiya qorxuları, anti-elita və quruluş əleyhinə düşüncələr də daxil olmaqla bu nəticəyə çox təsir etmişdir.

Baş nazir Teresa May-ın rəhbərlik etdiyi İngiltərə hökuməti, 2017-ci ilin martında keçirilən referendumun nəticələrini üzv bir dövlətin AB-dən çıxması

üçün prosedurları əks etdirən Avropa İttifaqı Müqaviləsinin 50-ci maddəsinə - çıxış bəndinə müraciət edərək qəbul etdi. 50-ci maddənin çağırılması, geri çəkilmə danışıqlarının bağlanması üçün iki illik bir dövr başlatdı. İngiltərə, geri çəkilmə prosesi başa çatana qədər AB-nin tam üzvü olaraq qaldı və AB qanunları bu zamana qədər İngiltərədə tətbiq olunmağa davam etmişdir. 2018-ci ilin mart ayında İngiltərənin AB ilə gələcək münasibətləri barədə danışıqlara başlanmışdır.

Rəsmi olaraq 2020-ci ilin yanvarında ayrılarkən, keçən aylar ərzində Britaniya keçid dövrü yaşamaqdadır və AB ilə danışıqlar iki tərəfin gələcək ticari münasibətləri şəraitində həll edilməkdədir. Avropa İngiltərənin ən əhəmiyyətli ixracat bazarı və ən böyük xarici investisiya mənbəyidir və AB-ə üzvlük Londonun global bir maliyyə mərkəzi mövqeyini möhkəmləndirməsinə kömək etmişdir (<https://www.nytimes.com/article/brexit-uk-eu-explained.html>).

Fransa, Hollandiya, İtaliya və İsveç də daxil olmaqla Euroskeptik partiyalar, İngilislərin qərarı ilə təşviq edildi və ya AB və ya avrozona üzvlüyünə dair oxşar referendumların keçirilməsinə çağırdı (Nick Startin, 2017, p.89). Bəzi mütəxəssislər AB ölkələrinin əksəriyyətinin "təkbaşına getmək" üçün kiçik olduqlarını düşünsə də, bəzi AB rəsmiləri, Brexit'in digər ölkələri xüsusi üzvlük şərtləri və ya əlavə siyasət qəbul etmələrini istəməsinə səbəb olarsa, AB-ni zədələyəcəyindən narahatdırlar. Digər mütəxəssislər, İngiltərənin Brexit tətbiq etməkdə qarşılaşdığı əhəmiyyətli çətinliklərin digər AB ölkələrində ictimaiyyət üçün xəbərdarlıq rolunu oynadığını və digər üzv ölkələrin əksəriyyətində AB-yə dəstəyin artmasına kömək etdiyini qeyd etmişdir.

AB liderləri, "27 ölkənin Birliyi davam edəcək" deyərək düşünürlər, lakin üzv bir ölkənin getməsi AB tarixində görünməmiş bir hadisədir. Brexitin həm İngiltərə, həm də AB üçün siyasi və iqtisadi təsirləri olacaqdır. İngiltərə, AB-nin ikinci ən böyük iqtisadiyyatı və AB içərisində əsas diplomatik və hərbi gücdür. Almaniya və Fransa ilə yanaşı, İngiltərə uzun müddətdir Aİ-nin "böyük üçlüyü" ndən biri kimi qəbul edilirdi və müəyyən AB təşəbbüslərinin, xüsusən də Aİ-nin daha ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasətlərini qurma söylərinin əsas aparıcısı rolunu oynayırdı (STEFAN LEHNE, 2012, p.1).

Bəzi mütəxəssislər İngiltərənin xarici siyasət nüfuzu və müdafiə qabiliyyətini nəzərə alaraq Brexitin AB-nin beynəlxalq aktyor rolunu azalda biləcəyini düşünürlər. İş səviyyəsində, AB səlahiyyətli sanksiyalar, Rusiya və İran kimi ölkələrlə münasibətlər kimi mövzularda İngilis kadrlarını əhəmiyyətli texniki təcrübəyə sahib olduğu bilinməkdədir və bu gələcəkdə AB üçün problemli mözvuya çevrilə bilər. Brexit ayrıca AB-nin daha da genişlənmə perspektivlərini azalda bilər, çünki İngiltərənin uzun müddətdir AB daxilində davamlı genişlənmənin, o cümlədən Türkiyənin birliyə daxili mövzusunun ən qəti dəstəkçilərindən biri olduğu bilinməkdədir (Ker-Lindsay James, 2017, p.1).

Eyni zamanda, bəziləri Brexitin nəticədə İngiltərənin müxalifəti olmadan daha dərin inteqrasiya yolunu davam etdirə bilən, daha həmfikir bir AB-yə gətirib çıxara biləcəyini iddia edirlər. Məsələn, Brexit, AB-nin müdafiə sahəsində daha sıx əməkdaşlıq perspektivlərini gücləndirə bilər, çünki İngiltərə ənənəvi olaraq bu sahədə müəyyən tədbirlərin əyləci rolunu oynayırdı. İngiltərə, ümumiyyətlə, İngiltərənin milli suverenliyi və ya NATO-nun Avropa təhlükəsizliyindəki rolunu pozduğu kimi qəbul etdiyi AB təşəbbüslərini (məsələn, AB hərbi qərargahının yaradılması) sındırmağa çalışmışdır (<https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/03/17/long-read-brexit-opens-up-a-pandoras-box-of-security-defence-and-foreign-policy-issues/>).

III FƏSİL. AVROPA BİRLİYİNDƏ İQTİSADI PROBLEMLƏR- POPULİST QƏRARLAR- İQTİSADI FƏSADLAR ZƏNCİRİ

3.1. İqtisadi siyasət və populist ideologiyalar

Populist iqtisadi siyasət, cəmiyyətdəki statusunu itirməkdən qorxan və siyasi quruluş tərəfindən tərk edilmiş insanlar üçün siyasi baza hazırladığını iddia etməkdədir. Populist iqtisadi gündəm qısa termizm, büdcədəki büdcə məhdudiyyətlərinin inkar edilməsi, fərqli siyasət variantlarının müsbət və mənfi tərəflərini və aralarındakı uyğunlaşmaları qiymətləndirməməsi ilə xarakterizə olunur (Torben M. Andersen, 2019:128). Tez-tez gözə çarpan siyasi məsələlərə diqqət yetirir, beynəlxalq iqtisadi mübadilə və immiqrasiyanın mənfi tərəflərini çox vurğulayır və iqtisadi çətinliklərdə əcnəbiləri və ya beynəlxalq qurumları günahlandırır. Populist iqtisadi gündəm güzəştləri rədd edir, həm də tarazlıq və sadə həll yollarına üstünlük verir (<https://www.livewiremarkets.com/wires/populism-perish>).

Aşağıda, populist iqtisadi gündəmin siyasət sahələrindəki ən vacib xüsusiyyətlərinə toxunulmuşdur:

1. Populist makroiqtisadi siyasətlər: Müvəqqəti büdcə məhdudiyyətlərinə və potensial məhdudiyyətlərə məhəl qoyulmur Populist makroiqtisadi siyasət genişləndiricidir. Daha çox dövlət xərclərinin və ya daha aşağı vergilərin faydalarını vurğulayır və artan dövlət borcunun və ya inflyasiyanın mənfi nəticələrini azaldır. Genişləndirici maliyyə və pul siyasətinin faydaları tez bir zamanda hiss edilsə də, artan borc yükünün, hətta maliyyə sabitliyinin pozulmasının mənfi nəticələrini hiss etməsi bir müddət vaxt alacaqdır. Bu populizmlə əlaqəli qısa termizmi əks etdirir (Rudiger Dornbusch, Sebastian Edwards, 1989, p. 6)

Yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsi və bərabərsizliyin artması iqtisadi siyasətlərdə köklü dəyişikliklərə siyasi dəstək yaradır. Populist siyasətçilər tez-tez iqtisadi siyasətin məhdudiyyətlər altında işləməsi fikrini rədd edirlər. Ümumiyyətlə, kəsir xərcləri hesabına maliyyələşdirilən genişləndirmə siyasətinin

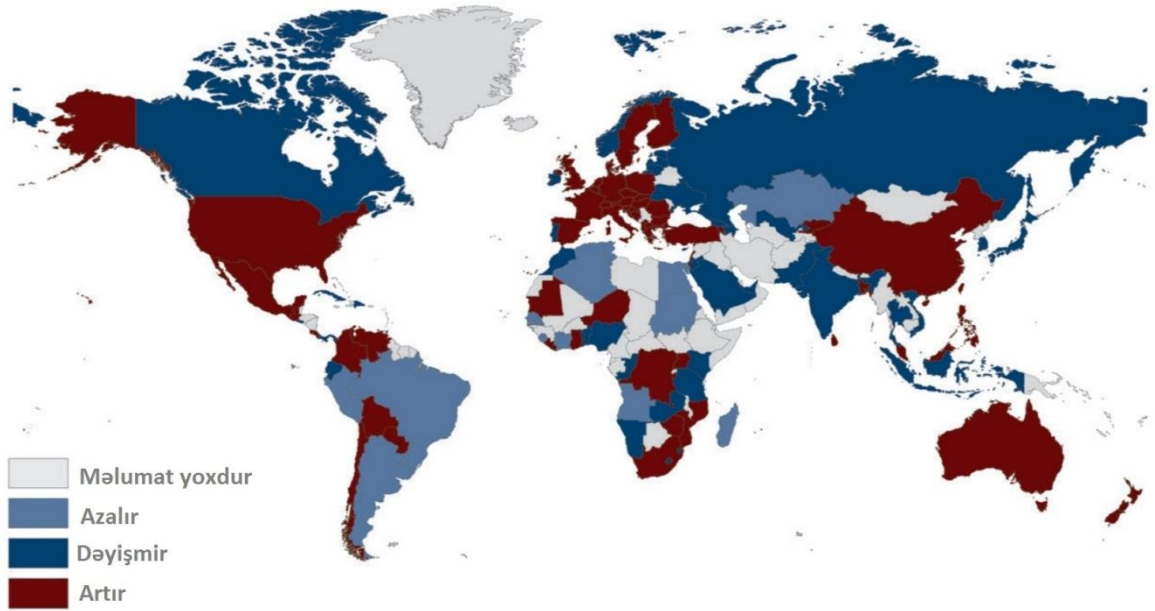
inflyasiyanı artırma riski olmadan həyata keçirilə bilməsi üçün kifayət qədər boş gücün mövcud olduğunu iddia edirlər. Populist siyasət borc tərəfindən maliyyələşdirilən genişləndirmə siyasətləri, yüksək əmək haqqı və xarici valyuta ilə inflyasiyanın qarşısını almaq üçün daxili qiymət nəzarətinin qarışığıdır (Emilio Ocampo, 2019, p.30).

Dornbuş və Edvards'a görə, bu siyasətlərin iqtisadi nəticələri adətən dörd mərhələdə inkişaf edir. Ümumiyyətlə yeni və ya siyasətin ilk ilini əhatə edən birinci mərhələdə yeni makroiqtisadi siyasət uğurlu görünür. Çıxış və məşğulluq artımı sürətlənir, inflyasiya isə qiymət nəzarəti ilə dayandırılır. 2-ci mərhələdə qiymət və valyuta nəzarəti tədarükü azaldıqca çətinliklər yaranır. Hökumət büdcəsi kəsiri böyüyür, çünki qiymət nəzarətinə malik malların daha böyük subsidiyalara ehtiyacı var. Inflyasiya artır, devalvasiya təzyiqləri artır. Maaşlar yüksək səviyyədə qalır, lakin qiymət nəzarəti və proteksionist tədbirlər geniş şəkildə artırılır. Nəticə olaraq böyük bir kölgə iqtisadiyyatı ortaya çıxır. 3-cü mərhələdə çatışmazlıqlar dramatikləşir, inflyasiya sürətlənir, kütləvi kapital qaçışı başlayır, real əmək haqqı azalır və iqtisadiyyat çökür. Populist iqtisadi siyasət proqramının uğursuz olduğu aydın olur. Dördüncü mərhələdə, başqa bir hökumət nəzarəti ələ alır və bəlkə də BVF-nin dəstəyi ilə şərti sabitləşmə siyasəti aparılır. Real əmək haqqı və yaşayış səviyyəsi populist siyasət təcrübəsindən əvvəl olduğundan xeyli aşağıdır; və yerli firmalara investisiya yatırıldığı, kapital tərk etdiyi, ölkə qurumlarına və iqtisadiyyatına olan inamı zəiflədiyi üçün uzun müddət belə qalacaqdır (Rudiger Dornbusch, Sebastian Edwards, 1989, p.7).

Qloballaşma və beynəlxalq ticarət populist partiyaların ümumiyyətlə kəskin tənqidi münasibət bəslədikləri başqa bir məsələdir. Qeyri-müəyyənlik və iş itkisi baxımından struktur dəyişikliyi və bununla əlaqəli xərclər kimi iqtisadi inkişafı beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın nəticəsi kimi qəbul edilir. Populistlər tez-tez xarici şirkətləri və ya hökumətləri dempinqdə və digər haqsız rəqabətdə ittiham edirlər. Qloballaşma populist partiyalar tərəfindən yerli əhəlinin böyük hissələrinin itirdiyi, elitanın isə qərəzli “mütəxəssislər” vasitəsi ilə yanlış məlumat yaydığı bir proses kimi təqdim olunur (Dani Rodrik, 2017, p.3).

Hər bir ölkə haqqında daha yaxşı bir fikir əldə etmək üçün dünya xəritəsinə baxsaq (Şəkil 1) açıq şəkildə görürük ki, İrlandiya, Portuqaliya və Norveç xaricində Avropada mütəxəssislər populizmin son 5 ildə artdığını qəbul edirlər.

Şəkil 1. Son 5 ildə yaşanmış Populizm dəyişiklikləri

Source: ifo World Economic Survey (WES) II/2017.

© ifo Institute

Mənbə: Boumans, Dorine, 2017, 42 p(<https://www.ifo.de/DocDL/dice-report-2017-4-boumans-december.pdf>).

İrlandiya və Portuqaliyanın hər ikisi böhrandan sarsıldığı üçün bu nəticə təəccüblü görünə bilər. O'Malley, İrlandiyada radikal bir sağ və ya sol partiyanın inkişafının olmadığı qənaətinə gəldikdə, İrlandiya hadisəsi üçün bir açıqlama təqdim edir, çünki bu mövqeyi Sinn Fein partiyasının onsuz da almış olduğu düşünülürdü (EOIN O'MALLEY, 2008, p.235). Sinn Fein ilə radikal sağ partiyalar arasında bəzi oxşarlıqlar olsa da, mühacirlərə münasibətlərində böyük fərqlər vardır. Norveçdəki hekayə bir az fərqlidir. Norveçli mütəxəssislər son beş ildə populizmin artmadığını açıq şəkildə bildirirlər. Lakin bu, populist bir partiyanın Skandinaviya siyasətində beş ildən çox mövcud olması ilə əlaqəli ola bilər. İndi Siv Jensenin rəhbərliyi altında olan Tərəqqi Partiyası, Norveç Parlamentində 37 yerlə Norveçin ikinci böyük partiyasıdır (Johan Bjerkem, 2016, p.234). 1973-cü ildə bir libertarian, bürokratiya və quruluş əleyhinə bir partiya olaraq qurulan, immiqrasiya

üzərində sərt nəzarət partiyanın siyasətlərindən biri olsa da, məsələn, Fransadakı Front National ilə müqayisə edilə bilməz. Portuqaliyada tənəzzül və yüksək işsizliyə baxmayaraq, populizmdə artım olmadığı görünür. İqtisadçılara görə, Portuqaliya siyasətində əsas partiyaların hakimliyində populist meyil, yalnız Sol Blok (BE) istisna olaraq qalır. Solda bir Eurosceptic, anti-kapitalist partiyası olan BE əvvəlcə populist olaraq görülsə də, 2011-ci ildən bəri daha çevik bir mövqe tutmuşdur (<http://4liberty.eu/rise-of-radical-left-wing-parties-in-europe-comparative-analysis-of-syriza-and-podemos/>).

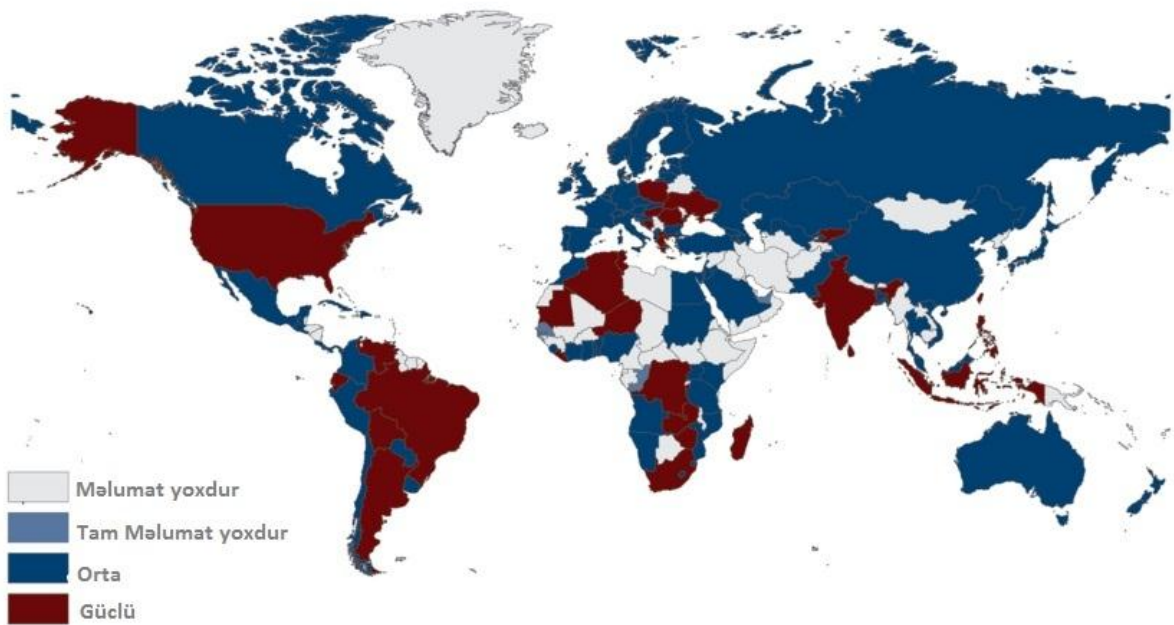
Populist partiyaların təsirli olması üçün parlamentdə çox yer qazanmaq məcburiyyətində deyildir. Populist ritorika ənənəvi partiyaların da daha populist olmasına təzyiq göstərə biləcək hissləri alovlandıra bilər. Inglehart və Norris, İngiltərədəki May 2015 seçkilərində yalnız bir yer qazanan İngiltərədəki müstəqillik partiyasına nümunə gətirirlər. Buna baxmayaraq, Mühafizəkarlar partiyasına AB-də qalmaq üçün referendum təyin etmək üçün təzyiq göstərdilər. Başqa bir nümunə, hakim Fidesz partiyasını daha sağa “itələyən” Macarıstandakı Jobbik partiyası göstərilə bilər (Pippa Norris, Ronald Inglehart, 2019, p.155).

Şəkil 2-də populizmin öz ölkələrində iqtisadi siyasət qərarlaşdırmasına təsir göstərməməsi sualına Dünya İqtisadi Araşdırması (WES) mütəxəssisləri tərəfindən cavablar göstərilir. Şəkil 1 və Şəkil 2-i müqayisə etdikdə məlum olur ki, populizmin təsiri artsa da, iqtisadi yüksəliş görən əksər ölkələrdə onun iqtisadi siyasət hazırlamaya təsiri orta səviyyədə qalmışdır. Avropada bu qaydanın istisnaları əsasən Şərqi Avropa ölkələridir. Yunanıstan, Polşa, Rumıniya və Macarıstan son beş ildə populizmin artdığını və eyni zamanda populizmin iqtisadi siyasətin hazırlanmasına güclü təsir göstərdiyini bildirirlər. Trimbo'nun Populist İndeksinə görə, Yunanıstan, Macarıstan və Polşa seçilir, çünki siyasi mənzərələri indi tamamilə populist partiyaların hakimiyyətindədir.

Polşa və Macarıstanda sağçı populist partiyalar daha çox səs toplamış, Yunanıstanda isə daha solçu bir populizm ortaya çıxmışdır. Yunanıstanda Alexis Tsipras-ın mövcud və ikinci kabineti, daha solçu partiyanın - Syriza'nın, daha sağçı və qənaət əleyhinə olan Müstəqil Yunanlılar partiyası ilə koalisiyadadır.

Yunanıstanın rəsmiləri, Syriza v  Anel'i Yunanıstandakı populizmin yüksəlməsindən məsul olan tərəflər adlandırmıřdılar. Ukraynada v  Bosniyada da respondentlər populizmin iqtisadi siyasət hazırlanmasına təsir etdiyini bildirmıřdirl r. Ukraynaya dair bir təhlildə Kuzio son dərəcə f rdil řdirilmıř zəif bir siyasi sistemin, eyni zamanda siyasətçiləri hesaba çəkməyən bir məhkəmə sisteminin və medianın olması səbəbindən populizmin asanlıqla inkiřaf edə biləcəyi qənaətinə gəldi. Ukraynanın bütün siyasi spektrinin populizmd n təsirləndiyi görülməkdədir (Taras Kuzio, 2010, p.17).

ř kil 2: Populizmin iqtisadi siyasətə təsiri

Mənbə: Boumans, Dorine, 2017, 43 p (<https://www.ifo.de/DocDL/dice-report-2017-4-boumans-december.pdf>).

Populist siyasətin iqtisadi gediřl r  təsiri g z  n n  alındıřında son 30 ildə bař verən maliyyə böhranlarının saęçı populist siyasətin katalizatoru olması ger  yi ilə qarřılařırıq. İtaliyadakı Lega Nord, Almaniya    n Alternativ, Norveç Tərəqqi Partiyası və ya Fin Partiyası kimi Avropada indi tanınan saęçı populist partiyaların bir çoxu, milli siyasətdə ir lil yiřlerini edərək maliyyə böhranlarının yaranmasında pay sahibl ridirl r. Ayrıca, 2008 böhranının saęçı populistlərin tez-

tez koalisiya ortağı olaraq, güc qazanaraq bir hökumət dalğasını başlatdığı da bilinməkdədir (Funke, Manuel; Trebesch, Christoph, 2017, p.8).

Müzakirə olunduğu kimi, böhran Avropada və xaricdə sağçı populizmin son uğurlarını izah edən bir çox potensial amildən biridir. “Mədəni reaksiya”, qloballaşmanın təsiri, bərabərsizliyin artması və 2015-ci il qaçqın böhranı kimi digər səbəblər də şübhəsiz ki, kritik rol oynamışdır. Bununla birlikdə, 2008-ci ildən bəri Avropada “haqqın yüksəlməsi”, 2008 və 2011/2012 maliyyə böhranlarının təsiri nəzərə alınmadan tamamilə başa düşülə bilməz.

Nəticə olaraq, maliyyə böhranlarına ilk potensial izahat maliyyə böhranlarının xarici şokdan çox, siyasət və tənzimləmə uğursuzluğundan qaynaqlanan bağışlanmaz hadisələr kimi qəbul edilməsidir. Bu, hökumətə və ümumi siyasətə inamsızlığa gətirib çıxarır. İkincisi, maliyyə böhranları, adətən kreditor borclu münaqişələrini və gəlir və sərvət bərabərsizliyini normal tənəzzüllərdə müşahidə olunmayan səviyyələrə qaldırır (Salvatore Morelli, Anthony B. 2015, p.3). Üçüncüsü, maliyyə qəzaları çox vaxt geniş miqyaslı bank yardımlarını əhatə edir və bunlar olduqca mübahisəlidir və populyar deyil (Leo Panitch, Martijn Konings, 2008:98). Bu cür xilasetmə təşəbbüsləri siyasətdə ekstremist fikirlərə təsir göstərir. Bu inamsızlıq, qeyri-müəyyənlik və narazılıq mühitində sağçı populistlər mürəkkəb problemlərə zahirən sadə həllər təklif edərək səsləri azlıqlara və ya xaricilərə bağlayaraq səs toplamağı bacarmaqdadırlar.

Populist dəstəyin iqtisadiyyatdan qaynaqlandığı müddətdə - aşağı gəlirlər, mənzil problemi, dövlət xidmətlərinə təzyiq, qeyri-kafi dövlət infrastrukturu - hökumətlər məsələləri yaxşılaşdırmaq siyasətləri ilə cavab verə bilirlər. Daha çox bölüşdürücü vergilər və minimum əmək haqqının artırılması az qazananların gəlirlərini artırır. Minimum əmək haqqının yüksək olması, iş tapa bilən aşağı ixtisaslı işçilərə kömək edə bilər, eyni zamanda işsizliyi artırır. Qloballaşmanın inkişaf etmiş ölkələrdə aşağı ixtisaslı əməyin rəqabətçi təzyiqlərə məruz qaldığı doğrudursa, minimum əmək haqqı onlara kömək edə bilməz. Bununla birlikdə, təhsilə və peşə təhsili sahəsindəki daha yüksək sərmayə, daha az bacarıqlı insanlara daha çox səriştə verəcək və daha yaxşı ödənişli iş

tapmalarına imkan verəcəkdir. Norveç, yüksək əmək haqqını tətbiq etmək üçün kollektiv danışıqlardan (milli koordinasiya) istifadə edir. Finlandiya əsas gəlirlə sınaqdan keçir. Mənzil tikintisinə daha çox dövlət investisiyası, çatışmazlıqları aradan qaldıraraq və qiymətləri endirərək İngiltərə yoxsul insanlara kömək edəcəyini düşünür. İngiltərədəki ictimai nəqliyyat infrastrukturunu da daha çox investisiya tələb edir. Bu cür siyasətlər uğurlu olarsa, iqtisadi şərtlərdən məsul olduğu müddətdə populist dəstəyi azalda bilər. Digər tərəfdən İngelhart və Norris tərəfindən müəyyənləşdirilən mədəni dəyərlər məsuliyyət daşıyarsa, problemin həlli daha çətin ola bilər (Giuseppe Bertola, 2017, p.62).

3.2. Miqrasiya problemi: populizm və sosial-iqtisadi çarəsizliyin vəhdəti

İmmiqrasiyanı populizmin iqtisadi səbəbi kimi təsvir edərkən iki sual yaranır: İmmiqrasiya özlüyündə iqtisadi yönümlüdürmü? Və real və ya algılanan immiqrasiyanın iqtisadi təsiri populist səsvərmənin əsas səbəbidirmi? Birinci suala görə, həqiqətən, Qərbdə immiqrasiyanın əsasən iqtisadi qüvvələr tərəfindən təhrik olunduğuna dair kifayət qədər dəlil var (yoxsulluq, iş imkanlarının olmaması, əmək haqqı fərqləri) (Bernt Bratsberg, 2017, p.3). Ancaq ikinci suala görə, dəlillərin ağırlığı açıq şəkildə göstərir ki, Qərb seçicilərinin immiqrasiya ilə bağlı narahatlıqları onların maddi vəziyyətinə və ya iqtisadi etibarsızlıq səviyyəsinə təsiri ilə çox az əlaqəlidir. Mühacirlər tərəfindən yaranan əmək bazarı təhdidinin ən birbaşa olduğu halları araşdırarkən belə, yerli əhəlinin münasibətlərinə təsirlər olduqca məhdud olduğu görünür. Beləliklə, immiqrasiya çox vaxt populist seçicilərin əsas problemi olsa da, ona bunu son mənada populizmin iqtisadi səbəbi kimi göstərməyin səhv olduğu görünür (<https://www.aeaweb.org/research/populism-rise-economic-cultural-anxiety>).

Köç və sağçı populizmin yüksəlməsi arasında tək səbəbli bir əlaqə yoxdur. İmmiqrasiyanın artması avtomatik olaraq populist, immiqrasiya əleyhinə əks reaksiyalara səbəb olmur. Təhlillərə görə, son zamanlar sağçı populizmin artması daha çox immiqrasiyanın vacib rol oynadığı ən azı beş mərhələni əhatə edən bir prosesin nəticəsidir. Bu beş mərhələ belə ümumiləşdirilə bilər:

- Başlanğıc nöqtəsi, bir çox Avropa ölkəsindəki hökumətlər üçün böyük siyasi və inzibati problemlər yaradan qaçqın böhranı kimi bir “xarici şok” dur. Əslində, 2015-ci ildə əksər Avropa ölkələri qaçqın və miqrantların artan gəlişini idarə etmək üçün nə siyasi, nə də inzibati cəhətdən təchiz olunmuşdular.

- Qaçqın məsələsini həll etməkdə çətinliklər medianın geniş diqqətinə və qızğın siyasi mübahisələrə səbəb olmuşdur. Məsələn, 2015-ci ildən sonra immiqrasiya ilə əlaqəli artan məqalələrin sayına baxmaq lazımdır. Almaniyada immiqrasiya ilə bağlı ən çox məqalə 2015-2016-cı illər arasında təqdim edilmişdir.

- Medianın artan marağı, əhalinin bəzi hissələrində miqrasiyaya qarşı gizli şübhələri

də aktivləşdirir. Bu o deməkdir ki, miqrasiya mütləq miqrasiya əleyhinə qorxu və münasibət yaratmır (Dennison, James, and Andrew Geddes, 2018, p.23). Əksinə, daha əvvəl mövcud olan tetikləri gücləndirər. Konkret olaraq, bu, qaçqın böhranının əksər dövrlərində Avropa əhalisinin miqrasiyaya daha çox şübhə ilə yanaşmadığını və ya miqrasiyaya qarşı çıxmadığını göstərir (miqrasiya münasibətləri meylinin də əsasən mənfi olduğu Vişeqrad ölkələri istisna olmaqla).

- İmmiqrasiya rəhbərliyinin geniş yayılmış narazılığı ilə birlikdə immiqrasiya əleyhinə münasibətlərin aktivləşməsi son nəticədə əhali arasındakı immiqrasiya qorxusundan istifadə edən sağçı populist partiyaların səslərində əks olunmaqdadır (Kaufmann, Eric, 2018, p.97). Bu mənada miqrasiya, hakim elitaya qarşı etirazda sağçı populist dəstəyin səfərbər edilməsi üçün bir ön şərt kimi görülmə bilər.

- Nəhayət, immiqrasiya əleyhinə populizm miqrasiya siyasətində məhdudlaşdırıcı bir dönüşə yol açır ki, bu da yalnız sağçı populist hökumətlərin verdiyi qərarlara aid edilə bilməz. Populist olmayan hökumətlər də (Alman hökuməti kimi) immiqrasiya və immiqrantların hüquqları ilə bağlı daha məhdud bir mövqe tutmuş vəziyyətdədirlər (MIDEM ANNUAL REPORT 2018, p.5).

Ferquson yüksələn immiqrasiyanın populizmə daha çox dəstək verə biləcəyini iddia edir. ABŞ-da, 1970-ci il (4.7%) ilə 2014 (13.7%) arasında xaricdən gələrək doğulan Amerika vətəndaşları sayında üçü dəfə artım olmuş, bu artımın da

Meksika əsilli immiqrantlar əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil etmişdir (Benjamin I. Page, Martin Gilens, p.89).

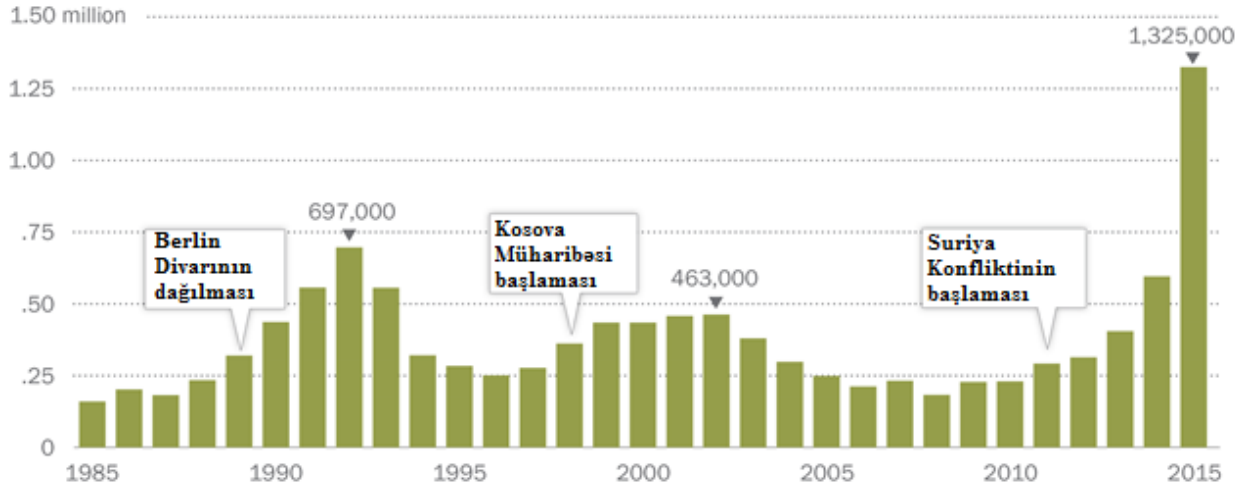
Beləliklə, Donald Trump-ın 2016-cı il seçki kampaniyasının Meksikalı mühacirləri, xüsusən sənədsiz mühacirləri hədəf aldığını, Amerikanı “yenidən möhtəşəm etmək” üçün mühacirətə bir təzyiq göstərilməsinin zəruri olduğunu iddia etdiyini anlamaq asandır. Kampaniyası zamanı Meksikalı immiqrantları “təcavüzkar və cinayətkar” adlandıraraq, Meksika sərhədi boyunca “böyük, gözəl bir divar” inşa edəcəyinə söz vermişdir. Amerikanın keçmiş əzəməti üçün nostalji hissi oyatmaq, Trump tərəfdarlarının böyük bir hissəsinin niyə ağ dərili, kişi və daha yaşlı (65 və yuxarı yaşda) olduqlarını qismən izah etməkdədir (Maria B. Marron, 2020, p.97).

Suriyadakı vətəndaş müharibəsi şiddətləndiyindən və 2011-ci ilin ərəb baharından sonra Orta Şərqdə siyasi qeyri-sabitlik sarsılmağa davam etdikdə, qaçqın statusu almaq istəyən milyonlarla miqrant Avropaya axın etdi. Liviyada Qəddafinin devrilməsindən sonra baş verən qeyri-sabitlik və siyasi boşluq, qaçaqmalçı şəbəkələrin Aralıq dənizindən keçmək istəyən yüz minlərlə Afrikalıdan istismar etməsi üçün bir açılış təmin etdi. Bunlar Eritreya, Somali və Cənubi Sudandakı təqiblərdən qaçan sığınacaq axtaranlarla yanaşı, xeyli hissəsi daha yaxşı həyat səviyyəsi axtaran gənc ailələrdən ibarət olmuşdur.

2014-cü ilin sonuna qədər qaçqınlar üçün ilk üç ölkə (Suriya Ərəb respublikası, Əfqanıstan və Somali) ümumi qaçqın əhalisinin yüzdə 53'ünü təşkil edirdi. Aparılan araşdırmalar Suriyanın xaricdən didərgin düşmüş qaçqınlarının böyük əksəriyyətinin qonşu Türkiyə, Livan və İordaniyaya sığındığını göstərməkdədir (UNHCR, 2016, p.3-4).

Eurostat tərəfindən yayımlanan məlumatlara görə, 2015-ci ildə Avropa Birliyinə 1.3 milyona yaxın sığınacaq axtaran şəxs gəlmişdir. Sərhəd nəzarəti olmaması və hökumətlərin hazırlıqsızlığından istifadə edən və bu səbəblə qeydiyyatla alınmayan bir neçə yüz min əlavə miqrantin də gəldiyi bilinməkdədir.

Şəkil 3: Avropaya 2015-ci il miqrant axınına qədərki say artımı

Mənbə: Phillip Connor, 2016 (https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/Pew-Research-Center_U.S.-Refugees-Report_2017.10.12.pdf).

Qərbi Avropada, böhran, immiqrasiya və integrasiya mövzusunda daxili siyasi mübahisələri daha da artırmışdır, ancaq immiqrantların ümumi əhalinin yüzə dörd ya da beşindən daha azını təşkil etdiyi mərkəzi və şərq Avropa xalqları üzərində daha da böyük bir təsir göstərmişdir. Bu ölkələrdə seçicilər ilk dəfə qloballaşmanın böyük təsiri ilə qarşılaşırlar: əhalinin əksəriyyətindən fərqli bir mədəniyyətə və ya dinə sahib insanlarla birlikdə yaşamaq ehtimalı və ya zərurəti.

Qərbi Avropadakı sol və sağ mərkəz partiyalarının seçiciləri mühacirlərdə müharibədən qaçan çarəsiz, təqib olunan əhalini görsələr də, Mərkəzi və Şərqi Avropadakı insanlar (eyni zamanda bir sıra qərb ölkələrində) bu miqrantları AB sərhədləri və qaydalarına riayət etməyən, Avropanı “sındıran” və iqtisadi böhran içərisindən çıxan cəmiyyətlərə daha çox təzyiq göstərən mədəniyyət olaraq görürlər. Sol seçicilərin əksəriyyəti miqrant böhranına ilk növbədə həmrəylik məsələsi kimi baxsalar da, avropalıların çox əhəmiyyətli bir hissəsi bunu daha çox təhlükəsizlik, şəxsiyyət və iqtisadi təhdid kimi qiymətləndirir.

2015-ci il sağ və sol populist partiyalar bu günə qədər bir çox Avropa əyalətində görünməmiş güc əldə etdilər. Miqrant böhranı onsuz da mövcud bir tendensiyanı sürətləndirmişdir. 2014-cü il Avropa Parlamentinə seçkilərin

nəticələrinə görə, 28 üzvdən 11 üzv dövlətdə seçicilərin ən azı beşdə biri populist partiyalara səs vermişdir. 2015-ci ildə 28 AB üzv ölkəsindən 25-inin milli parlamentində ən az bir üzv yer qazanmaq üçün kifayət qədər səs alan populist partiya var idi (FEPS - Avropa Proqressiv Araşdırmalar Vəqfi, Union 2016, p.7).

Bundan əlavə, əksər ölkələrdə populist partiyalar artıq sadəcə etiraz edən partiyalar və ya faktiki idarəetməyə hazırlaşmayan rəqib partiyalar deyillər. Populist partiyalar bunun əvəzinə idarəetməyə hazır olan və ya həqiqətən hökumət hakimiyyətini tutan təşkilatlara çevrildilər. 28 AB üzv ölkəsindən sağçı populist partiyalar Macarıstan və Polşada (sırasıyla Fidesz-KDNP və Qanun və Ədalət partiyası) parlament çoxluqlarına sahibdir və onlardan ikisində rəhbərlik edirlər. Əlavə beş ölkədə (Bolqarıstan, Finlandiya, Yunanıstan, Latviya və Litva) rəhbər koalisiyanın bir üzvü sağçı populist partiyadır (Martin Eiermann, 2017, p.7-8).

İqtidardakı populistlərin ən tanınmışlarından, 2010 seçkilərində orta sağ toplama proqramı ilə qalib gələn və parlamentdə üçdə iki üstünlüyünə nail olan Macarıstanın baş naziri Viktor Orbandır. 2010 və 2014 arasında seçki kompaniyası yeritsə də, getdikcə daha güclü bir populist kursu izlədi, hökumət nəzarət və tarazlıq sistemini məhv etdi və yeni bir konstitusiya qəbul etdi. Bütün bunlara baxmayaraq (və ya buna görə), 2014-cü ildə daha bir irimiqyaslı qələbə qazandı. Viktor Orbanın rəhbərliyi populizm yalnız elitanı tənqid etmək üçün deyil, idarəetmə üçün də istifadə edilə bilərə bir nümunədir (Gábor Szabó, p.2019:23).

Əlavə olaraq, xarici düşmən hökumət təbliğatı, hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən qaçqınlara qarşı təbliğat və Macarıstanın cənub sərhədlərində qurulmuş çəpər nəticəsində, ölkə 2015-ci ildə qəbul etdiyi qaçqın sayı yüzə çatmamışdır və qəbul prosesi hələ də durmadan azalmaqdadır. Bu vaxt, rəhbər partiya Fidesz-in populyarlığı bir neçə ayda 10 faiz bənddən çox artmış və 2015-ci ilin dekabrında qərar verilən seçicilərin yarısı Viktor Orbanın partiyasına səs vermişdir. Macarıstan baş nazirinin qaçqın böhranının uğurlu həlli meyarı olaraq aylarla qaçqınları kənarda saxladığı (və onlara kömək etmədiyi) üçün, Macarıstan seçicilərinin gözündə Viktor Orbán qələbə qazanmışdır (Amnesty International, 2015, p.7).

Miqrasiya böhranı Avropa siyasətində dominant bir məsələ olub və indi də qalmaqdadır. Həmrəylik prinsipinə əsaslanan Avropa həlli qaçqın bölgüsü kvotası idi. Bu plana qarşı çıxan V4 (Vişeqrad Qrupu), Avropada həmrəyliyin olmaması simvoluna çevrilmişdir. Miqrasiya böhranı Avropada təməl dəyərlərin toqquşmasını ortaya çıxardı. Xüsusilə V4-də, Avropalı populist siyasətçilər tərəfindən tez-tez problemlə milli kimliklər, rifah sistemləri və təhlükəsizliyi ətrafında dönmən millətçi bir populist gündəmi yaradılaraq siyasiləşdirilmişdir (HELENA BAUEROVÁ, 2018, p.114-115). Çexiya da Avropadakı qaçqınların yenidən bölüşdürülmə kvotasına əməl etməkdən imtina etmiş ölkələrdən biridir.

Zəif iqtisadiyyat və yüksək işsizlik nisbəti, miqrasiya əleyhinə düşüncələrin adi izahıdır. Bu, iqtisadi populizm kimi tanınır. Pis iqtisadi şəraitdə insanlar miqrantların yerli əhalinin əvəzinə işə götürülməsindən qorxurlar. Bununla birlikdə, Çexiya, Avropada ən yüksək ÜDM artım tempinə və ən aşağı işsizlik səviyyəsinə sahibdir. 2017-ci ildə Çex Respublikasında işsizlik nisbəti 2,7% -ə düşmüşdür ki, bu da AI-də ən aşağı göstəricidir. Bundan əlavə, Çex Respublikasının bütün əsas ticarət tərəfdaşları AB üzvləridir. Beləliklə, Çex Respublikasında Avropa Birliyi ölkələrinə ixracatdan asılı olaraq aşağı işsizlik və güclü iqtisadiyyat mövcuddur. Bəs niyə insanlar immiqrasiya və AB-yə qarşı çıxırlar?

Siyasi vəziyyəti araşdırarkən əvvəlcə Çex Respublikasında 20 ildə 13 hökumət olduğunu müşahidə edə bilərik. Hökumətlərin tez-tez dövryyəsi qeyri-sabit vəziyyətlə yanaşı siyasətçilərə və ümumiyyətlə elitaya inamsızlığın yaranması ilə nəticələnir. Bu, anti-quruluş və ya populist hərəkətlərə səbəb olur. İkincisi, kommunizmin süqutundan sonra Çexiya və qonşu ölkələr Qərbə yaxınlaşmaq üçün çox və uğurla çalışdılar. Kommunizmin süqutundan yalnız on il sonra, 2004-cü ildə AB-yə sürətlə qoşuldular. Nikbinlik və Avropa tərəfdarı hisslərlə dolu sürətli bir keçid oldu. Üstəlik, Çexlər AB-yə qoşulmağı da şərtləndirən öhdəlikləri unudular. Beləliklə, çətinliyin, öhdəliklərin və tələblərin AB-yə üzvlüyün deyil, yalnız üzv olma prosesinin bir hissəsi olduğu barədə utopik fikir 2007 və 2008-ci illərdəki maliyyə böhranı zamanı qırıldı. Bu, prezident

Klausun sərt xətt və avroseptik ritorikası ilə birləşdi və prezident Haveldən fərqli olaraq, populizm dalğasına səbəb oldu. Miqrasiya böhranı ikinci populizm dalğasının katalizatoru oldu (Ania Skrzypek, Maria Skóra, 2017, p.7).

2017-ci ilin oktyabr ayında Çexiya parlament seçkilərinin nəticələri populist partiyaların qələbəsini və ənənəvi partiyaların itkisini göstərir. Seçkilərdə anti-quruluş partiyası ANO yüzdə 30 səsə, ifrat sağçı partiya isə yüzdə 10-dan çox səs aldı (<https://www.nytimes.com/2017/10/21/world/europe/andrej-babis-ano-czech-election.html>).

Miqrant böhranı, AB üzv dövlətlərinin vahid bir siyasətə sahib olmadığını və AB-nin stabilizasiyaya məruz qaldığını göstərdi. Çox qısa müddətdə AB-nin əsas prinsipləri (birlik, hərəkət azadlığı və insan hüquqları) şübhə altına alındı. Bəzi analitiklər əsas dəyərlərinə xəyanət edən AB ölkələrinin siyahısının olduqca uzun olduğuna inanırlar. 2014-cü il Avropa seçkiləri “sağa dönmə” meylini təsdiqlədi. Uzaq Sağ Partiyalar, Yunanıstandakı "Qızıl Şəfəq" və ya İtaliyadakı Şimali Liqa və ya Macarıstanın Jobbik kimi açıq nasist partiyalarından tutmuş İsveçrədəki UDC kimi institusional siyasi quruluşa mükəmməl inteqrasiya olunmuş partiyalara qədər olduqca müxtəlifdir (Milijana Ratković, 2017, p.53). Şovinst millətçilik, ksenofobiya, irqçilik, mühacirlərə, xüsusən “qeyri-avropalılar”, qaraçılara və islama qarşı nifrəti bölüşürlər. Dözümlülük mərkəzi sayılan Skandinaviyada da həddindən artıq sağçı partiyalara dəstək getdikcə böyüyür (Anders Widfeldt, 2017, p.73). Bundan əlavə, immiqrantların yerli işçilərdən iş yerləri “oğurladıqları” və ya sığınacaq axtaranların və ya qaçqınların Avropa ölkələrindəki vətəndaşlara nisbətən daha böyük sosial yardım alması fikri, dövlətə və ya bütövlükdə cəmiyyətə qarşı artan müqavimət və nifrətə səbəb olur. Digər tərəfdən mədəniyyətlərin, ənənələrin və dəyərlərin müxtəlifliyi, eləcə də mühacirlərin fərqli həyat tərzini qorxusu bəzi hallarda açıq irqçilik və xarici düşmənçiliyə səbəb olan inamsızlığı və açıq düşmənçiliyi təşviq edir (Milijana Ratković, p.57).

Müasir siyasi cəmiyyətlərdə, xüsusən konstitusiyalı demokratiyalarında mədəni müxtəliflik həm dövlət siyasəti, həm də siyasi nəzəriyyə üçün bir

problemdir. Fərqli həyat tərzinə sahib insanların birlikdə yaşamasına imkan verəcək siyasi prinsipləri tapmaq və təklif etmək lazımdır.

3.3. İqtisadi geriləmə və populizm – AB-da sosial aqressiyanın mənbəyi kimi

Maliyyə sistemləri, insanlara risklərin idarə olunması üçün faydalı alətlər təqdim edərək iqtisadi inkişafa töhfə verə bilər, lakin özlərində saxladıqları riskləri idarə edə bilmədikləri zaman, dağıdıcı sosial və iqtisadi təsirlərlə ağır maliyyə böhranları yarada bilərlər. 2008-2009-cu illərdə dünya iqtisadiyyatını vuran maliyyə böhranı, milyonlarla insanın düşdüyü və ya düşmə riski ilə üzləşdiyi inkişaf etmiş ölkələrdə də bir çox fərdin və ailənin həyatını yoxsulluğa və təcridə çevirdi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksər bölgələri və gəlir qrupları üçün 2015-ci ilədək minilliyin inkişaf məqsədlərinə cavab verən irəliləyiş yavaşladı və bir sıra ölkələr üçün gəlir bölgüsü pisləşdi. Böhrandan ən çox əziyyət çəkən ölkələr on ildən çox iqtisadi vaxt itirdi.

Maliyyə böhranları inkişaf üçün baha başa gəlir, həm də xalqların və ölkələrin iqtisadi, sosial rifahı üçün ciddi təsirləri ola bilər. Hər kəs öz mənfi nəticələrinə qarşı həssas olmasına baxmayaraq, maliyyə böhranları, təbii fəlakətlər, yoluxucu xəstəliklər və ya iqlim dəyişikliyinə olduğu kimi nisbi olaraq yoxsullara zərər verir, çünki yoxsulların özlərini şokdan ayırmaq və təsirlərindən qurtarmaq üçün məhdud imkanları olmur. Risk reallaşmazdan əvvəl və sonra maliyyə risklərini effektiv şəkildə idarə edə bilməmək, yoxsulların gələcək şokların mənfi nəticələrinə qarşı davamlılığını və inkişaf imkanlarından faydalanma qabiliyyətlərini poza bilər. Hər hansı bir ölkədə böhranlar xüsusilə həssas olanları - gəncləri, yaşlıları, qadınları və xəstələri vurur (Sher Verick, 2009, p.12). Şiddətli bir maliyyə böhranı, bir sıra kanallardan keçərək zəif idarə olunarsa, sosial bir böhrana çevrilə bilər.

Maliyyə böhranları iqtisadi aktivliyi zəiflədir, istehlakı və investisiya tələbini azaldır və iqtisadi artımda davamlı azalmalar, iş yerlərinin itirilməsi, əmək haqqı və müavinətlərin azaldılması və işsizliyin artması ilə nəticələnir. Nisbi

qiymət düzəlişləri və valyuta ucuzlaşması, xüsusilə dövlət və özəl sektorun xarici valyutada yüksək borclara sahib olduğu yerlərdə bu təsiri daha da artı bilər. Maliyyə böhranları ilə bağlı keçmiş təcrübələr göstərir ki, işsizlik böhranları zamanı ortalama yüzdə 1,4 artır və iqtisadi dirçəliş başladıqdan sonra məşğulluğun böhrandan əvvəlki səviyyəsinə qayıtması 4-5 il vaxt alır (Avropa Komissiyası, 2009, p.35).

Maliyyə böhranları, eyni zamanda, dövlətin böhranların insanlar üzərindəki mənfi təsirlərinə qarşı xərcləri genişləndirmə qabiliyyətinə təsir göstərir və uzunmüddətli böyüməni daha da azaldan vacib ictimai mal və xidmətlərin verilməsini dayandırır. İqtisadi fəaliyyət zəiflədikcə vergi gəlirləri azalır və bankların kapitalizasiyası və restrukturizasiyası və ya depozit zəmanətlərindən irəli gələn şərti öhdəliklərin reallaşdırılması ilə birlikdə maliyyə vəziyyətinin zəifləməsi ilə nəticələnir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışı əngəlləyən və qənaət tədbirlərinin həyata keçirilməsinə və bazarda inamın bərpasına ehtiyac olması, əhalinin bu cür dəstəyə ən çox ehtiyac duyduğu bir dövrdə hökumətlərin infrastruktur xərclərinə davam etmə və sosial müdafiə proqramlarını dəstəkləmə qabiliyyətini daha da azalda bilər (Inci Ötör-Robe, Anca Maria Podpiera, 2013, p.5).

Fərdlərin böhran vəziyyətlərinə cavabları maliyyə böhranları zamanı və sonrasında sosial rifahın pisləşməsinə artırır. Məşğulluq və gəlir itkisi və hökumətin azaldılmış sosial dəstəyi ilə qarşılaşan insanlar, torpaq və heyvandarlıq kimi istehsal varlıqlarını satmaq da daxil olmaqla bəzi başa gələn strategiyaları qəbul edə bilərlər; qida qəbulunun keyfiyyətinin azaldılması; səhiyyə sahəsində qənaət; uşaqları məktəbdən çıxarmaq; kiçik uşaqları qorumaq üçün öz istehlakının azaldılması; və ya borc almaq (Dora Gudrun Gudmundsdottir, 2011, p.1190).

İntihar cəhdlərində və mübahisəli olaraq - intiharlarda artımın son zamanlarda Yunanıstanda olduğu kimi İrlandiya və İngiltərə kimi qənaət tədbirləri tətbiq olunan digər ölkələrdə də bildirilmişdir. Bu dəlil maliyyə böhranını Avropa ölkələrində artan intihar nisbətləri ilə əlaqələndirən əvvəlki xəbərləri təsdiqləyir. İşsizlik intiharla çox güclü əlaqələndirilir; işsizliyin hər 1% artması 65 yaşdan kiçik yaşlarda intiharların % 0.79 artması ilə əlaqələndirilir. İşsizlik, 2007 və 2009-

cu illər arasında Yunanıstanda təxminən iki dəfə artan qətl nisbətlərinin artması ilə də əlaqələndirilə bilər (Christodoulou N.G, 2011, p.1).

Maliyyə böhranları birbaşa siyasi ekstremizmin artmasına səbəb olmuşdur. 140 ildir davam edən siyasi reaksiyalar üzərində aparılan bir araşdırmada, həddindən artıq sağçı partiyaların maliyyə böhranından sonra, xüsusən millətçi və ya xarici düşmənçilik meylləri olan seçicilərə müraciət edərək səs paylarını orta hesabla 30% artırdığı aşkar edilmişdir (Manuel Funke, Moritz Schularick, 2015, p.14).

Qlobal maliyyə böhranından bəri populistlər iqtisadi çətinlikləri mühacirlər, AB və hökumət xərcləri ilə əlaqələndirirlər. Bunların hamısı müsəlman qadağaları, Brexit və qənaət kimi həddindən artıq tədbirlərə yönəldilmişdir (YANN ALGAN, SERGEI GURIEV, 2010, p.310). Buna baxmayaraq, tədbirlərin heç biri iqtisadi çətinliyi aradan qaldırmır.

Son zamanlarda siyasi şərtlərdə populist hərəkətlərə dəstəyi xüsusi mənfi hisslərin ifadəsi ilə əlaqələndirmək meylli müşahidə olunur. Məsələn, geniş miqyaslı cəmiyyət dəyişikliyi ilə yaranan narahatlıq populist üsyanlarla təkrarən əlaqələndirilir. Eynilə, quruluşa qarşı qəzəb, İspaniya və Yunanıstanın da daxil olduğu son qlobal iqtisadi böhrandan sonra görülən güclü populist tonlarla qənaət əleyhinə etirazların əlamətdar halına gəldi.

Müşahidələr göstərir ki, son illərdə iqtisadiyyatı daha zəif və böhranın dağıdıcı təsirlərindən daha çox zərər çəkmiş ölkələrdən başqa daha güclü iqtisadiyyata malik ölkələrdə də populist dalğa qabarıq şəkildə özünü göstərir və daha kəskin sosial aqressiya hiss olunur. Qloballaşma əleyhinə olan populizm hər kəsin istehlakını azalda bilər, ancaq zənginlərə nisbətsiz şəkildə təsir edir və beləliklə daha zəngin ölkələrdə bir çox seçiciyə müraciət edir. Yoxsul ölkələrdə isə seçicilər bərabərlik üçün istehlakdan imtina etməyə daha az hazırdırlar (Lubos Pastor, 2019, p.3).

Zəif iqtisadi göstəricilər, şübhəsiz ki, narazılığa səbəb olsa da, tam səbəb kimi görünmür və populizmin xüsusilə ABŞ və İngiltərə kimi zəngin ölkələrdə, yaşayış səviyyəsi dünyada ən yüksək olan ölkələrdə niyə artdığını izah etmir.

Üstəlik, müşahidələr populizmin “yaxşı” zamanlarda da yüksəldiyini sübut edir. 2019-cu ilin dekabr ayından etibarən ABŞ iqtisadi genişlənməsinin 11-ci ilindədir - rekord göstəricidəki ən uzun genişlənmə. Səhmlərin qiymətləri 2009-cu ildən bəri dörd dəfə artmışdır. İngiltərə də on ildir ki, iqtisadi geriləmə görünmür. Avropada 2008-ci ildən sonrakı bərpa daha yavaş idi, amma orada da 2013-cü ildən bəri işsizlik nisbəti durmadan azalır. 2016-cı ildə Amerikalılar Trampı seçərkən və İngilislər Brexite səs verdikdə, hər iki ölkənin işsizlik nisbəti % 5-in altında idi və orta gəlir 2012-ci il sonlarından etibarən güclü bir artım tendensiyasında idi. Hər iki iqtisadiyyat da o dövrdə ümumilikdə olduqca yaxşı performans göstərirdilər.

Son onilliklərdə Qərbdə kəskin şəkildə artan gəlir bərabərsizliyinin rolu vurğulansa da, bərabərsizlik iqtisadi artım vaxtlarında artmağa meyllidir, çünki dəyərləri yaxşı vaxtlarda yüksəlməyə meylli olan zənginlər öz səhmlərini və müəssisələrini özündə cəmləşdirirlər. Artan iqtisadi elitlərin zənginliyi anti-elit əks reaksiyaya səbəb olur.

Bu əks reaksiya demokratik seçkilərdə qalib gələn populizm şəklində özünü göstərir. Ölkə zənginləşdikcə istehlakın marjinal faydası azalır və seçicilər bərabərlik müqabilində istehlakı qurban verməyə hazır olurlar. Ölkə kifayət qədər zəngin və qeyri-bərabər böyüdükdə populizm seçkilərdə qalib gəlməyə meyilli olur (Nat O'Connor, 2017, p.30).

2008 maliyyə böhranı, seçicilərin bərabərsizliyə qarşı nifrətini artıraraq populizmin son zamanlarda artmasına səbəb olmuşdur. Böhrandan əvvəl seçicilər, xüsusən amerikalılar, bərabərsizliyə kifayət qədər dözümlü və zənginlərin gəlirlərini əsasən fərdi səy və risk alma ilə əlaqələndirirdilər. Ancaq 2008-ci ildən bəri bəzi amerikalılar elitlərin yüksək gəlirlərinin haqsız olaraq qazandığına inanırdılar.

Qloballaşmaya qarşı münasibət bütün populistlərin beynəlxalq bir xüsusiyyəti deyil - məsələn, 20-ci əsrin Latin Amerikalı populistlərinin çoxuna uyğun gəlmir - ancaq zəngin Qərb demokratiyasındakı mövcud populizmin ən vacib aktyorlarına çevrilmişdir. Məsələn, amerikalılar divarları tikəcəyini, immiqrasiyanı məhdudlaşdıracağını, tariflər tətbiq edəcəyini və beynəlxalq

müqavilələrdən çəkilməyini vəd edən proteksionist Donald Trampı seçmişdir. Eynilə, İngilislərin AB-dən çıxması üçün demokratik səs verməsi, qlobal integrasiyadan geriye doğru bir addım olduğunu göstərir. Avropada Matteo Salvini və Marine Le Pen kimi populist siyasətçilər AB-yə qarşı münasibətləri ilə tanınırlar. Avropa iqtisadi siyasəti getdikcə Brüsseldə və Frankfurtda aparılır və bu, bir çox avropalıları daha çox milli suverenliyə təhrik edir.

Radikal populist hüququn artması qloballaşma və iqtisadi tənzimləmədən qaynaqlanan əsas sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə əlaqələndirilmişdir. Yenə də sosial-iqtisadi amillər yeni hüququn yüksəlməsini çətinliklə tam izah edə bilər. İnsanların şəxsiyyətlərinə təsir edən emosional proseslərin, yalnız aşağı və orta ixtisaslı işçilər arasında deyil, həm də etibarsızlığı qorxu kimi görünən orta siniflər arasında yeni radikal sağın mövcud populyarlığı üçün əlavə açıqlama verdiyi görülməkdədir. Müvəffəqiyyət və uğursuzluq üçün məsuliyyətin getdikcə daha çox fərdiləşdirildiyi və uğursuzluğun işsizlik və ya əmək miqrasiyası ilə damğalanması müasir kapitalist cəmiyyətlərdə xüsusilə qabarıqdır. Bu şərtlər daxilində yeni populist sağın yüksəlməsinin arxasında iki psixoloji mexanizm müəyyənləşir. İlk mexanizm, mənfi duyğuların - xüsusilə qorxu və etibarsızlıq - özlərinin və əlaqəli sosial qrupların, qaçqınlar və mühacirlər kimi perspektivli “düşmən”lərinə qarşı qəzəb, küsmə və nifrətə necə çevrildiyini izah edir. İkinci mexanizm, utanc və digər mənfi duyğuları yaradan sosial kimliklərin duyğusal uzaqlaşması ilə əlaqədardır. Şəxsiyyətin sabit və müəyyən dərəcədə müstəsna olduğu qəbul edilən milliyyət, etnik mənsubiyyət, din, dil və ənənəvi cinsiyyət bu mövzuda əsas rol oynayır (Salmela, Mikko; Scheve, Christian von, 2017, p.567).

Ksenofob populizm və nifrət nitqi son bir neçə ildə də artmaqda davam edir; yüksək miqrasiya və integrasiya problemləri, dini ekstremizm, terror hücumları və qənaətə əsaslanan sosial-iqtisadi iqlim bütün Avropada müşahidə olunur.

Populist ritorika qeyri-millətlərə və ya azlıqlara qarşı nifrətə qarışmışdır. miqrasiya və multikulturalizmin sosial birliyə və təhlükəsizliyə təhdid kimi təqdim edilməsinə davam edilir, ənənəvi və sosial media sosial ayrılıqları daha da

dərinləşdirmişdir. Mövcud təhlükəsizlik narahatlıqları miqrantların və digər həssas qrupların təməl hüquqlarında böyük qarşılıqlı mübahisələrə haqq qazandırmaq üçün istifadə edilmişdir.

Hesabatlara görə, insan hüquqlarına hörmət edərək miqrasiyanı idarə etmək bir çox üzv dövlətdə əsas problem olaraq qalmışdır. ECRI, xüsusilə mənzil, təhsil və məşğulluq sahələrində miqrantların inteqrasiyasını asanlaşdırmaq üçün bir sıra tədbirlər görsə də, söylərin əksəriyyəti əsasən miqrasiya nəzarəti ilə məhdudlaşır. Bu, uğurlu inteqrasiyanı əngəlləyən risklərdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tez-tez populist hərəkatların və partiyaların tərəfdaşlarının siyasi etirazçılar, "qloballaşma məğlubları" və ya etno-millətçilər olduğu təxmin edilir. Ancaq ümumi mənzərə bundan daha mürəkkəb görünür. Populist partiya seçiciləri narazıdırlar, əsas elitalara inanmırlar və ən əsası qloballaşma əlamətləri kimi qəbul edilən immiqrasiyaya, yüksələn etno-mədəni və dini müxtəlifliyə düşməndirlər. İqtisadi cəhətdən özlərini etibarsız hiss edən bu vətəndaşların düşmənçiliyi əsasən mühacirlər və azlıq qruplarının milli mədəniyyətlərini, sosial təminatlarını, cəmiyyətlərini və həyat tərzlərini təhdid etməsi fikrindən qaynaqlanır. Bu qruplar populist partiyaların tərəfdarları tərəfindən millətin sosial, siyasi, mədəni və iqtisadi birliyini və homojenliyini təhdid edən bir təhlükəsizlik mübarizəsi olaraq görülür.

Çağdaş populist söhbətlərin ikinci bir hissəsi populizmin tərəfdarlarının mövcud siyasi və iqtisadi böhranın mənbələrindən biri kimi gördükləri Avropa Birliyinə qarşı artan küskünlükdür. Davam edən qaçqın böhranı və artan terror dalğaları səbəb olduğu bu cür struktur, siyasi və iqtisadi böhran dövründə, əsasən az təhsilli, 30-50 yaşlı kişi, kəndli və işsiz Avropa vətəndaşlarının sayı getdikcə artmaqdadır. Son zamanlarda, Avropa Birliyinin transmilli xarakteri, ittifaqdakı problemlərdən istifadə edən populist siyasi liderlərin tənqid nöqtələrindən biri olmuşdur.

Araşdırmamız zamanı immiqrasiyanın ölkə işsizliyi üzərindəki təsirinin iqtisadi gerilikdə pay sahibi olmayacaq qədər kiçik olduğunu və yaşanan iqtisadi problemlərdən sonra hakimiyyətə gələn populist liderlərin bu problemlərin həllində önəmli işlər görməkdə aciz olduğunu göstərmişdir. Artan qloballaşma əleyhinə çıxışların ölkə iqtisadiyyatında çalxalanmalara və özəl sektorun iş prosesində çətinliklərə səbəb olur ki, bu da hal hazırkı kapitalist dünya bazarında daha da ağır nəticələrin populist siyasət seçən ölkələri gözlədiyinin xəbərçisidir. Xüsusən də Avropa Birliyi kimi dünya iqtisadiyyatının təməl daşlarından olan birliyin varlığına populist təhdidlərin güclənməsi, gələcəyə dair nikbin planların qurulmasının qarşısını almaqdadır. Araşdırmalar həm də populizmin iqtisadi gerilik və işsizlik

problemləri olmuyan ölkələrdə də söz sahibi olduğunu göstərmişdir. Bu fakt da öz növbəsində bu ideologiyanın siyasi güc əldə etmək istəyən liderlərin reklam vasitəsinə çevrildiyini göstərməkdədir.

Bu partiyaların yüksəlməsinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə bu partiyaların seçicilərini anlamaq, narahatlıqlarının və qəzəblərinin yatırılmasının həyata keçirilməsi vacibdir. Bunun üçün böyük iş ölkələrin hakim partiyalarının üzərinə düşür. İqtidar partiyaları bu kütlələrin narahatlıqlarını görməməzlikdən gəlməməlidirlər. Bundan əlavə, immiqrantların ölkəyə nəzarətsiz şəkildə qəbul edilməməsi, immiqrantların ölkədə hansı işlərdə işləyə biləcəyinin, sosial və hüquqi təminatlarının müəyyən qaydalarla əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi faydalı ola bilər. Böyük firma və bankların manipulyasiyalarına nəzarətin təşkil edilməsi və 2008-ci maliyyə böhranın da olduğu kimi səbəbkarların cəzasız qalmaması üçün hüquqi bazanın hazırlanması vacibdir. Ən əsas məsələ isə Avropa Birliyinin daha səmərəli fəaliyyətinin təşkil olunmasıdır. Xüsusən də, avrozona üzərindəki fəaliyyət nəzarət altına alınmalı və diqqətli siyasət həyata keçirilməlidir. Son 1 ildə yaşanan pandemiya vəziyyətinin populist dalğanı daha da artıracağını nəzərə alınaraq iqtisadi davamlılığın birlik daxilində təmin olunması vacib məsələdir. Bunun həyata keçirilməsi və birliyin gələcəyinin qarantıya alınması üçün ən vacib məsələ söz birliyinin yaradılması və tək ticarət fəaliyyəti baxımından deyil, siyasi cəhətdən də birliyin yaradılması olacaqdır.

Avropa Birliyindəki yaşanan iqtisadi geriləmə birlik daxilində ayrı-ayrı üzvlərində populist meyillərin artırması səbəb ola bilər ki, bunun da birliyin sonrakı taleyinə təsirlərinin dağıdıcı ola biləcəyi fikirləri vardır. Bu problemi həll etmək üçün aşağıdakı yolları təklif etmək mümkündür:

- Problemlərin həllinə daha kompleks və birlikdə yanaşma;
- Sadə əhalinin birlik daxilində yaşanan müzakirələrə qatma prinsipləri üzərində işləmə;
- Borc böhranı yaşamış ölkələrdə problemlərin mənbəyinə yönəlmiş yanaşma;
- Avroya avrozona ölkələrinin hər birini əhatə edən yanaşma;
- Üzr ölkələrin sosial sahəyə birlikdə müdaxilələri.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

İngilis dilində

1. A.Steven Englander., Thomas Egebo. (1993), "Adjustment under fixed exchange rates: application to the european monetary union", OECD, 21 p.
2. Ailsa Henderson. (2017), "How Brexit Was Made in England", Cardiff University, 1 p.
3. Amnesty International. (2015), "Fenced out hungary's violations of the rights of refugees and migrants". Amnesty International Publications, London, 7 p.
4. Andreas Steinmayr. (2017), "Did the Refugee Crisis Contribute to the Recent Rise of Far-Right Parties in Europe?", ifo DICE Report, vol 15, 24 p.
5. András Körösenyi. (2017), "Plebiscitary leader democracy in theory and practice: Looking at populism through Weberian lenses", Center for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences and Corvinus University of Budapest, 1 p.
6. Anne-Sylvaine Chassany Guy Chazan, "Eurozone Reform: Solving the Franco-Germany Puzzle". Financial Times Newspaper. 2018, London, 3 p.
7. Ania Skrzypek., Maria Skóra. (2017), "The Future of the Visegrad Group", European Foundation for Progressive Studies. Berlin, 2017, 7 p.
8. Anders Widfeldt. (2014), "Extreme Right Parties in Scandinavia", Routledge, London, 73 p.
9. Avropa Komissiyası. (2009), "Impact of the current economic and financial crisis on potential output". Brüssel, 35 p.
10. Avropa Komissiyası. (2020), "Enhanced Surveillance Report - Greece, November 2020". Brüssel, 12 p.
11. Ayhan Kose(2009), "Financial Globalization and Economic Policies", Discussion Document № 4037, 23 p.
12. Bart Bonikowski. "Populism and nationalism in a comparative perspective: a scholarly exchange", Journal of Nation and Nationalism. 2017, 5 p.

13. Benjamin I. Page., Martin Gilens. (2017) "Democracy in America?: What Has Gone Wrong and What We Can Do about It". Chicago University Press. London, 89 p.
14. Bojan Bugaric. (2019), "The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism". German Journal of Law. Kembric Universiteti press, 394 p.
15. Bojan Bugaric. (2019), "Could Populism Be Good for Constitutional Democracy?". Annual Review of Law and Social Sciences 15 (1), 13 p.
16. Boumans, Dorine. (2017), "Does Populism Influence Economic Policy Making? Insights from Economic Experts Around the World". Ifo Institut - Leibniz Institute for Economic Research. University of Munich, 42 p.
17. Brigit O'Neel, "The Greece Crisis Assignment", Piskopos Shanahan Liseyi, Piskopos Shanahan Lisey, 2 p.
18. Cas Mudde. (2016), "SYRIZA: The Failure of the Populist Promise", Springer Press, Çam, 12 p.
19. Cristóbal Rovira Kaltwasser(2011), "Populism. A Very Short Introduction.", Oxford University Press, 13 p.
20. Cas Mudde. (2017), "The Populist Radical Right", Routledge, New York, , s.260.
21. Christodoulou N.G, "Financial Crises: Impact on Mental Health and Suggested Responses". Psychother Psychosom jurnal. Afina, 2017, 1 p.
22. Dani Rodrik, "Populism and the economics of Globalization". Journal of International Business Policy. New York, 2017, 3 p.
23. Daphne Halikiopoulou. (2020), "Economic Crisis, Poor Governance and the Rise of Populism: The Case of Greece". Reading University, BK, 1 p.
24. David Clark. (2016), "The Global Financial Crisis and Austerity: A Basic Introduction". Policy press, Bristol, 80 p.
25. Dennison, James., and Andrew Geddes. (2018), "A Rising Tide? The Salience of Immigration and the Rise of Anti-Immigration Political Parties in Western Europe". The Political Quarterly, 23 p.

26. Dora Gudrun Gudmundsdottir. (2011), "The Impact of Economic Crisis on Happiness". Social Indicators Research, Bern, 1190 p.
27. Doorne van Ellen, Hemerijck, Anton, Knapen, Ben (2009), "Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice". Amsterdam University Press. Amsterdam, 230 p.
28. Edward Weber. (2015), "Populism as a constant companion of democracy". Document prepared for the ECPR General Conference, Montreal, 1 p.
29. ELENA BLOCK. (2017), "The Populist Communication Style: Toward a Critical Framework", International Journal of Communication, vol 11, 181 p.
30. Elena Galan. (2018), "The Impact of the Refugee Crisis on the European Union". Münaqişələrin həlli sənətinin magistri. Polşa Dövlət University, 15 p.
31. Emilio Ocampo. "The economic analysis of populism: a selective review of the literature The Economic Analysis of Populism A Selective Review of the Literature". SSRN Elektron Jurnalı. Buenos Aires, 2019, 30 p.
32. Eoin O'malley. "Ireland". Avrop Siyasi Araşdırmalar Jurnalı. Wiley-Blackwell, 2008, 235 p.
33. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. (2006), "Muslims in the European, Union Discrimination and Islamophobia"ş MANZ CROSSMEDIA, Vyana, 54 p.
34. FEPS - Avropa Proqressiv Araşdırmalar Vəqfi, "The State of Populism in the European Union 2016". Brüssel, 7 p.
35. Funke, Manuel; Trebesch, Christoph. (2017), "Financial Crises and the Populist Right". ifo DICE Report, Münhen, 8 p.
36. Frank A. Stengel. (2019), "Populism and World Politics". Springer Press, Bern, 18 p.
37. Fu-Lai Tony Yu., Diana S. Kwan. (2019), "Contemporary Issues in International Political Economy". Springer Singapore Press, 89 p.
38. Gábor Szabó. (2019), "Populism in Hungary". Aalborg University, 23 p.
39. Gian Italo Bischi., Federico Favaretto. "Long-term causes of populism", Journal of Economic Coordination, Hamburg, 2020, 8 p.

40. Giuseppe Bertola. (2017), “Economic Policy and the Rise of Populism – It’s Not So Simple”, AEAG Report on the European Economy , München, 62 p.
41. Glen Segell. (1998), “Regionalisation, Globalisation and the Emancipation of Information”. GB, 76 p.
42. Helena Bauerová. (2018), “Migration Policy of the V4 in the Context of Migration Crisis”, Journal of Politics in Central Europe, London, 114-115 p.
43. İqtisadi və Maliyyə Məsələləri Ümumi Müdirliyinin işçiləri. (2008), “European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory”. European Communities,, Brüssel, 1 p.
44. Inci Ötker-Robe, Anca Maria Podpiera, “The Social Impact of Financial Crises”, Policy Research Working Paper, 2013, 5 p.
45. Jaime Caruana. (2012), “The great financial crisis: lessons for the design of central banks”, Europa Central Bank, Frankfurt, 16 p.
46. Jiří Koubek – Martin Polášek. (2017), “Strengthening Social Democracy in the Visegrad Countries”. Praqa, 20 p.
47. Johan Bjerkem. (2016), “The Norwegian Progress Party: an established populist party”. Springer, London, 234 p.
48. Josefin Graef. (2010) “Why Populism Is Not Simple”, Dahrendorf Forumu, London, s.2.
49. Jean-Paul Fitoussi Jacques Le Cacheux. (2010), “Europe’s Economic Problem Is Political After All!”. Palgrave Macmillan, London, s.1.
50. Joseph E. Stiglitz. (2017), “The Fundamental Flaws in the Euro Zone Framework”. Springer, Bern, s.13.
51. Kaufmann., Eric. (2018), “Whiteshift: Populism, Immigration and the Future of White Majorities.” . Abrams Books, New York, s. 97.
52. Ker-Lindsay James. (2017), “Turkey’s EU accession as a factor in the 2016 Brexit referendum”, Taylor & Francis Group, London, s.1.
53. Kristin Archick(2018). “The European Union: Ongoing Challenges and Future Prospects”. Congressional Research Service, 9 p.

54. Leila Simona Talani. "THE CRISIS OF THE EUROZONE AND THE EU RESPONSE TO IT", King's College London, 8p.
55. Leo Panitch, Martijn Konings. (2008), "American Empire and the Political Economy of Global Finance". Palgrave Macmillan, 98 p.
56. Lubos Pastor. (2019), "Inequality aversion, populism, and the backlash against globalization", milli iqtisadi araştırma ofisi, Kembric, 3 p.
57. Ludger Schuknecht., Philippe Moutot. (2011), "The stability and growth pact crisis and reform". European Central Bank. Frankfurt, 14 p.
58. Luke March. "Left and right populism compared: The British case", British Journal of Politics and International Relations. 2017, 34 p.
59. Lorenzo Viviani. (2017), "A Political Sociology of Populism and Leadership", s.284-285.
60. Max Weber. (1978), "Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology". Kaliforniya University Press, 53 p.
61. Maren Borkert., R. Penninx. (2010), "Policymaking In The Field Of Migration And Integration In Europe: An Introduction", Amsterdam University Press, 5 p.
62. Maria B. Marron. (2020), "Misogyny and Media in the Age of Trump". Lexington Books, London, 97 p.
63. Martin Eiermann. (2017), "European Populism: Trends, Threats and Future Prospects". Tony Blair Qlobal Dəyişiklik İnstitutu, London, 7-8 p.
64. Martin Schain. (2001), "The Marshall Plan: Fifty Years After". Palgrave Macmillan, New York, 40 p.
65. Mark Blyth. (2013), "Austerity: The History of a Dangerous Idea". Oxford Press, New York, 34 p.
66. MARLIES GLASIUS. "What authoritarianism is ... and is not: a practice perspective". International Affairs Jurnal, 2018, 94: 3, 512 p.
67. Michael Burgess. "Federalism and the European Union: The Building of Europe, 1950-2000". Routledge, London and New York, 2000, 31 p.
68. midem annual report 2018, "migration and populism", Institute of Political Science Center for the Study of Constitutionalism and Democracy. Drezden, 5 p.

69. Milijana Ratković. (2017), "Migrant crisis and strengthening of the right wing in the European Union". Education Center Trebinje, 53 p.
70. N. Scott Cole. (2007), "Hugo Chavez and President Bush's Credibility Gap: The Struggle against US Democracy Promotion". International Political Science Review, vol 28, 28 p.
71. Nadia Urbinati. (2019) "Me the People: How Populism Transforms Democracy". Harvard Press, London, 17 p.
72. Nadia Urbinati. (2019), "Political Theory of Populism", Annual Review of Political Science, vol 22, 6 p.
73. Nafeez Mosaddeq Ahmed. (2004), "The globalization of insecurity: how the international economic order undermines human and national security on a world scale". Los Angeles, 115 p.
74. Nat O'Connor. (2017), "Three Connections between Rising Economic Inequality and the Rise of Populism". Irish Studies in International Relations, Royal Irish Academy, p 30.
75. Nazaré da Costa Cabral, José Renato. (2016), "The Euro and the Crisis: Perspectives for the Eurozone as a Monetary and Budgetary Union", Springer, Bern, 12 p.
76. Nick Startin. (2017), "The EU Euroscepticism and Brexit". Routledge, London, 89 p.
77. Olli Rehn. (2020), "Walking the Highwire: Rebalancing the European Economy in Crisis". Springer, Helsinki, 133 p.
78. Onvara Vadhanavisala. (2019), "Democracy towards authoritarianism under illiberal populist leaders in Hungary and Poland". Chulalongkorn University Thailand, 5 p.
79. P. Arestis, Malcolm Sawyer. (2013), "Economic and Monetary Union Macroeconomic Policies: Current Practices and Alternatives". Springer, Berlin, 180 p.
80. P. de Lima, S. Bernabè. (2016), "Migration and the EU Challenges, opportunities, the role of EIB". EIB, Luxembourg, 9 p.

81. Paul Taggart. "Putting Brexit into perspective: the effect of the Eurozone and migration crises and Brexit on Euroscepticism in European states". *European Journal of Public Policy*, Brighton, 2018, 1195 p.
82. Paris Aslanidis., Cristóbal Rovira Kaltwasser. (2016) "Dealing with populists in government: the SYRIZA-ANEL coalition in Greece". Routledge, New York, s.12.
83. Paul Taggart. (2002), "Populism and the Pathology of Representative Politics.". *Democracy and the Populist Challenge*, London, 65 p.
84. Peter A. Hall. (2016), "The Euro Crisis and the Future of European Integration". *The economic foundations of the european project*, 57 p.
85. Pepijn Bergsen. "Europe After Coronavirus: The EU and a New Political Economy", Research Paper, FSC, London, 2020, 2 p.
86. Pippa Norris. (2019), "Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism". Kembric, 67 p.
87. Pippa Norris., Ronald Inglehart.(2019), "Cultural Backlash and the Rise of Populism: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism". Cambridge University Press, 155 p.
88. Peter M.E. Volten. (2009), "Perceptions and misperceptions in the eu and turkey". *Avrupa Güvenlik Çalışmaları Merkezi*, Qroningen, s.34.
89. Philip Arestis. "The problems of the economic and monetary union: is there any escape?". *Journal of Economic Analysis*, Lids, 2010, 12 p.
90. Philip Arestis., Malcolm Sawyer. (2014), "The Euro Crisis". Palgrave Macmillan, Lids, 14 p.
91. Phillip Connor.(2016), "Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015". *Pew Research Center*, 4 p.
92. Priewe., Jan. (2018), " A time bomb for the Euro? Understanding Germany's current account surplus". *IMK Study*, Duseldorf, 8 p.
93. Reinhard Heinisch. (2004), "Salvation and villain : the role of Europe in Austrian politics and the rise of the radical right". *Dans Politique européenne jurnal*, 170 p.

94. Robert Driskill. "Deconstructing the argument for free trade: a case study of the role of economists in policy debates", *Journal of Economics and Philosophy*, Cilt 28, 2012, 9 p.
95. Richard E. Baldwin. (2009), "The Economics of European Integration.", McGraw-Hill Higher Education, New York, 345 p.
96. Rudiger Dornbusch, Sebastian Edwards. (1989), "The Macroeconomics of Populism in Latin America", World Bank Publications, 6 p.
97. Salmela, Mikko; Scheve, Christian von, "Emotional Roots of Right-Wing Political Populism". *Social Science Information jurnal*, 2017, 567 p.
98. Salvatore Morelli, Anthony B. Atkinson(2015), "Inequality and Crises Revisited", CSEF, Naples, 3 p.
99. Sher Verick. (2009), "Who Is Hit Hardest during a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn", İLA, Bonn, 12 p.
100. Sher Verick, Iyanatul Islam(2010), "The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses", Discussion Document № 4934, Bonn, 3 p.
101. Steffen Lehndorf. (2015), "Divisive integration The triumph of failed ideas in Europe – revisited", Brüssel, 78 p.
102. Steve C. Ropp. (2005), "The strategic implications of the rise of populism in europe and south america", Institute for Strategic Studies, US Army War College, 21-22 p.
103. Stephen D. Fisher, Alan Renwick, "The UK's referendum on EU membership of June 2016: how expectations of Brexit's impact affected the outcome", *Acta Polit jurnalı*, London, 2018, 591 p.
104. Stefan Lehne. (2012), "The Big Three in EU Foreign Policy", Carnegie Endowment for International Peace, Vaşington, 1 p.
105. Taras Kuzio. (2010), "Populism in Ukraine in a Comparative European Context", *Problems of Post-Communism*, 17 p.

106. Torben M. Andersen. (2019), "Inequality and economic performance", SOU, Stockholm, 128 p.
107. Tim Oliver. (2013), "To be or not to be in Europe: is that the question? Britain's European question and an in/out referendum", Royal Institute of International Relations, 77 səh.
108. Thomas Marmefelt, "COVID-19 and Economic Policy Toward the New Normal: A Monetary-Fiscal Nexus after the Crisis?", Varşava, 2020, 19 p.
109. Thomas Piketty. (2014), "Capital in the Twenty-First Century", The Belknap Press of Harvard University Press, Kembriç, 93 p.
110. UNHCR, "2016 United Nations High Commissioner for Refugees", Cenevre, 3-4 p.
111. Vision Europe Summit. (2017), "Winners and losers of globalisation", Torino, 101 p.
112. Yascha Mounk, "The Undemocratic Dilemma", Journal of Democracy 29 (2), 2018, 109 p.
113. Yves Surel, "The European Union and the challenges of populism". Policy Brief Jurnal, Milan, 2011, 3,4 p.

İnternet Resursları

1. <https://www.britannica.com/topic/populism>, 2013
2. <https://www.bruegel.org/2020/09/why-has-covid-19-hit-different-european-union-economies-so-differently/>, 2020
3. <https://www.cato.org/cato-journal/fall-2017/great-leveler-violence-history-inequality-stone-age-twenty-first-century>, 2017
4. <https://wachouston.org/student-resources/discussions/memberships-landing-page-5/>, 2019
5. <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-european-central-bank-from-problems-to-solution/>, 2016
6. <https://www.nytimes.com/article/brexit-uk-eu-explained.html>, 2021

7. [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf), 2015
8. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2016/02/the-costs-of-inequality-increasingly-its-the-rich-and-the-rest/>, 2016
9. <https://www.euractiv.com/section/elections/opinion/populist-economic-policy-and-how-to-respond-to-it/>, 2017
10. <https://publicseminar.org/essays/make-rome-great-again/>, 2019
11. <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/03/17/long-read-brexit-opens-up-a-pandoras-box-of-security-defence-and-foreign-policy-issues/>, 2020
12. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.12765>, 2019
13. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics, 2017
14. <https://newrepublic.com/article/147130/right-wing-populism-cant-fix-globalization>, 2018
15. <https://hbr.org/2014/06/the-price-of-wall-streets-power>, 2014
16. <https://www.nytimes.com/2017/10/21/world/europe/andrej-babis-ano-czech-election.html>, 2017
17. <https://theconversation.com/a-history-of-dutch-populism-from-the-murder-of-pim-fortuyn-to-the-rise-of-geert-wilders-74483>, 2017
18. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.12765>, 2019
19. https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/9789813277311_0004
20. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12290-016-0404-8>, 2016
21. <https://theconversation.com/history-of-russian-populism-provides-important-lessons-for-today-67476>, 2016
22. <https://www.thebalance.com/the-eurozone-crisis-causes-and-potential-solutions-1978970>, 2019
23. <https://www.thebalance.com/what-is-the-euro-3305928>, 2021
24. <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp>, 2021

25. <https://www.un.org/en/chronicle/article/rule-law-and-democracy-addressing-gap-between-policies-and-practices>
26. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/09/10/why-a-far-right-party-with-white-supremacist-roots-is-on-the-rise-in-sweden/>, 2018
27. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-06-03/rise-populism-europe>, 2016
28. https://www.academia.edu/39106172/The_Rise_of_Populism_Nationalism_in_European_Election_and_Its_Impact_on_EU_Relations_with_ASEAN, 2019
29. <https://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-autumn-2016--issue-no-8/populism-as-a-backlash-against-globalization>, 2020
30. <https://resume.uni.lu/story/economic-and-financial-challenges-for-the-european-union-in-2017>, 2017
31. <https://www.abc.net.au/news/2019-02-06/populism-what-is-it-why-does-it-have-such-a-bad-reputation/10781814>, 2019
32. http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/Direkte%20Demokratie/Swiss_direct_democracy_OpheliaNicoleBerva.pdf, 2017
33. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39900003>, 2017
34. <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist>, 2018
35. <https://voxeu.org/article/populism-why-rich-countries-and-good-times>, 2019
36. https://harvardpress.typepad.com/hup_publicity/2016/11/globalizations-three-unbundlings-richard-baldwin.html, 2006
37. <https://www.migrationpolicy.org/article/challenges-integration-eu>, 2003
38. <https://www.livewiremarkets.com/wires/populism-perish>, 2019
39. <https://carnegieeurope.eu/2016/02/04/how-refugee-crisis-will-reshape-eu-public-opinion>, 2021
40. https://www.ecb.europa.eu/pub/fie/article/html/ecb.fieart202003_01~690a86d168.en.html, 2020
41. <https://www.progressives-zentrum.org/populism-and-migration-challenges-for-the-left/?lang=en>, 2016

42. <http://4liberty.eu/rise-of-radical-left-wing-parties-in-europe-comparative-analysis-of-syriza-and-podemos/>, 2016
43. https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/newsroom/-/asset_publisher/U2IWxeHB054o/content/unrelenting-rise-in-xenophobic-populism-resentment-hate-speech-in-europe-in-2017?inheritRedirect=false, 2018
44. <https://www.bbc.com/news/world-europe-35150752>, 2015
45. https://ecfr.eu/publication/the_big_engine_that_might_how_france_and_germany_can_build_a_geopolitical_e/, 2020
46. <https://www.ukessays.com/essays/cultural-studies/migration-in-the-era-of-globalization-cultural-studies-essay.php>, 2018
47. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/01/28/sp012820-vitor-gaspar-fiscal-rules-in-europe>, 2020
48. <https://time.com/5596855/europe-populist-marine-le-pen-matteo-salvini-nigel-farage/>, 2019
49. <https://www.grin.com/document/462261>, 2018.

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Son 5 ildə yaşanmış Populizm dəyişiklikləri.....	51
Şəkil 2: Populizmin iqtisadi siyasətə təsiri.....	53
Şəkil 3: Avropaya 2015-ci il miqrant axınına qədərki say artımı.....	58